

Uluslararası
Uyghur Araştırmaları Dergisi
2016/8

ÇAĞDAŞ UYGURCADA “FİİLLERİN HÂL-ZAMAN KATEGORİSİ” VE TÜRKİYE TÜRKÇESİYLE KARŞILAŞTIRILMASI (I): ÖTKEN ZAMAN / GEÇMİŞ ZAMAN

State-Tense Category Forms in Modern Uyghur And Comparison with Turkish (1) the Past Tense

Zemire GULCALI*

Özet

Çağdaş Uygurcada fiillerin cümledeki işlevi çoğu zaman yüklemidir; bu yüklem fiillerin şekilleri çeşitlidir: Bazen şahıs, bazen hâl-zaman, bazen de meyl (tarz) bakımından farklılaşır. Uygurcadaki yüklem fiiller önce meyl, yani cümledeki eylemin söyleniş tarzına göre farklılaşarak Meyil kategorisi'ni şekillendirir; bunlardan bazıları yine hâl (kip) ve zaman yönünden farklılaşarak Hâl-zaman kategorisi'ni ortaya çıkarır; bütün bunlar yine şahıslara göre ayrılarak Şahıs kategorisi'ni oluşturur. Uygurcada fiillerin toplam 13 çeşit meyl kategorisi mevcuttur. Bunlardan sadece beşi zaman kategorisi ile birleşerek Hâl-zaman kategorisi'ni oluşturur. Çağdaş Uygurcada geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kavramı vardır. Bu yazıda geçmiş zamanın kipleri birer birer ele alınır ve Türkçedeki geçmiş zaman ekleri ile karıştırılarak hangi biçiminin Türkçede olduğu, hangisinin de olmadığı ortaya çıkarılır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Uygurca, Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi, Geçmiş Zaman.

Abstract

In Uyghur, verbs specialize to become the predicate of the sentence. There are many of predicate forms in Uyghur. The predicate forms of Uyghur verbs are first of all differentiated in mood and produce the Mood Category. Predicate forms specific to a number of constituent mood types of the Mood Category are further differentiated in state and tense and produce the State-Tense Category. All kind of State-Tense predicate forms are also differentiated with respect to person and produce the Person Category. In Modern Uyghur, there are thirteen types State-Tense Category. Only five of these combined with Tense Category produce the State-Tense Category. There has three Tense of Uyghur: The Past Tense, The Present Tense and The Future Tense. In this article I will examine the Past Tense types one by one and compare with the Past Tense of Turkish.

Keywords: Modern Uyghur, State-Tense Category of Verbs, Past Tense.

1. Giriş

Orhon Türkçesi, Eski Uygurca, Hakaniye Türkçesi ve Harezmi Türkçesinin devamındaki Çağatay Türkçesi temelinde şekillenmiş olan Çağdaş Uygurca, yazı dili ve konuşma dili

* Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE, E-posta: zemireuygur@gmail.com.

olarak Doğu Türkistan'da (Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Uygur Özerk Bölgesi) kullanılmaktadır. Ayrıca bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da; Sudi Arabistan, Türkiye ve Pakistan gibi birçok ülkede yaşamakta olan milyonlarca Uygur Türkü tarafından da kullanılmaktadır. Uygur Türkçesi güneydoğu Türkçesinin doğu kolunda (*ayaq/tağliq* grubunda¹) Özbekçe ile birlikte anılır. Bu makalede sadece Uygur Türkçesindeki zamanlar üzerinde durulmuş ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırma yapılmıştır.

Çağdaş Uygurcada Türkiye Türkçesinde olduğu gibi geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman kavramları vardır, fakat Türkiye Türkçesindeki geniş zaman kavramı Uygurcada yoktur. Bu zaman ekleri biçim ve anlam özelliklerine göre bazen Türkçe ile benzerlik gösterse, bazen farklılaşabilir. Makalede, Hemit Tömür'ün "Hazırqi Zaman Uyğur Tili" Gramatikisi" adlı kitabındaki ve 2010 yılında neşredilen 3 ciltli "Hazırqi Zaman Uyğur Tili" adlı kitaptaki bilgiler göz önünde bulundurarak Uygurcadaki zamanları açıklamaya çalışacağız. Zaman adlarını Uygurcadan Türkçeye doğrudan aktardığımız için adlandırmalar birebir örtüşmeyebilir. Okurların karşılaştırabilmesi için Hemit Tömür'ün kitabında verilen Uygurca adlarının yanı sıra, aynı kitabın Anne Lee tarafından çevirilen «Modern Uyghur Grammar» adlı İngilizce nüshasındaki adlarını da birlikte veriyorum.

Çağdaş Uygurcada fiillerin cümledeki işlevi çoğu zaman yüklemdir; bu yüklem fiillerin şekilleri çeşitlidir: Bazen şahıs, bazen hâl-zaman, bazen de meyil (tarz) bakımından farklılaşır. Uygurcadaki yüklem fiiller önce meyil, yani cümledeki eylemin söyleniş tarzına göre farklılaşarak *Meyil kategorisi*'ni şekillendirir; bunlardan bazıları yine hâl (kip) ve zaman yönünden farklılaşarak *Hâl-zaman kategorisi*'ni ortaya çıkarır; bütün bunlar yine şahıslara göre ayrılarak *Şahıs kategorisi*'ni oluşturur. Uygurcada fiillerin toplam 13 çeşit *meyil kategorisi* mevcuttur (Bunlar daha sonraki yazımda ele alınacaktır). Bu 13 çeşit *meyil kategorisi* içinde sadece beşi *zaman kategorisi* ile birleşerek *Hâl-zaman kategorisi*'ni oluşturur. Bu beş çeşit meyil kategorisi şunlardır: 1. Vastisiz bayan meylidiki hever şekilliri 'Vasıtasız/dolaysız beyan meylindeki yüklem şekilleri (dolaysız ifadeli yüklem şekilleri)'; 2. Vastilik bayan meylidiki hever şekilleri 'Dolaylı beyan meylindeki yüklem şekilleri (dolaylı ifadeli yüklem şekilleri)'; 3. Anglatma bayan meylidiki hever şekilliri 'anlatılan beyan meylindeki yüklem şekilleri/rivayet kipi'; 4. Subyektip mölçer meylidiki hever şekilliri 'Subjektif tahminli yüklem şekilleri (öznel tahminli yüklem şekilleri)'; 5. Obyektip mölçer meylidiki hever şekilleri 'Objektif tahminli yüklem şekilleri (nesnel tahminli yüklem şekilleri)'.

Çağdaş Uygurca gramer kitaplarında 'Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi' şeklinde geçen dilbilgisi terimini Türkçeye 'Fiillerin Zaman ve Kip (Birleşik) Çekimleri' olarak aktarılabiliriz. Buradaki Uy. *hâl* (Tr. *kp*) terimi eylemin tamamlanıp tamamlanmadığı, sürekliliği ve niyet anlamını ifade eden bir adlandırmadır.

Aşağıda sırasıyla önce Geçmiş zamanı kipleri birer birer ele alınır ve Türkçedeki geçmiş zaman ekleri ile karıştırarak hangi biçiminin Türkçede olduğu, hangisinin de olmadığı ortaya çıkarılır. Çalışmamın her bölümünden sonra örnek cümleler verilir.

Zaman kiplerine geçmeden önce belirtmemiz gereken bir kaç konu vardır. Bunlardan biri Çağdaş Uygurcada tek heceli fiillerdeki *a/e* ünlüsünün, bu fiillere bazı ekler eklendiğinde zayıflaşarak kapalı *e*'ye dönüşmesidir. Çağdaş Uygurcadaki (tek heceli) fiillerin ünlüsünün zayıflaması şu şartlarda ortaya çıkar

(1) *e* ünlüsü ile kurulan ve ünsüzle biten tek heceli fiillere herhangi bir ek eklendiğinde, asıl fiil açık hece şeklini koruyup vurgu sondaki heceye düşerse, fiil kökündeki *e* ünlüsü kapalı *e*'ye dönüşür: örneğin:

¹ bk. Tekin, T- Ölmez, M (1999): *Türk Dilleri (Giriş)*. İstanbul, s. 6.

bérey < *ber-ey* "vereyim"; *késiñ* < *kes-iñ* "kesin"; *çékip* < *çek-ip* "çekip"; *sézil-* < *sez-il-* "hissedilmek"; *kétiş* < *ket-iş* "gidiş"; *késik* < *kes-ik* "kesik"; *kélip* < *kel-ip* "gelip"; *bére* < *ber-e* "ver, versene"; *kélermen* < *kel-er+men* "gelirim"; *yétersiz* < *yer-er+siz* "yetersiz"; *kélelmeydu* < *kel-el-mey-du* "gelemiyor"; *bérimen* < *ber-i* (< -a)+*men* "vereceğim"; *kélersiz* < *kel-er+siz* "gelirsiniz"; *sézivaldi* < *sez-ip-al-di* "hissetti, bildi"; *kéliştıuq* < *kel-iş+tuq* "anlaştık"; vb.

(2) *a* ünlüsü ile kurulan ve ünsüzle biten tek heceli fiillere *a* ünlüsü ile başlayan ekler dışında, diğer ünlülerle başlayan her hangi bir ek getirildiğinde kök fiildeki *a* ünlüsü kapalı *é*'ye dönüşür. *a* ile başlayan ekler şunlardır:

Emir-istek kipinin birinci şahıs tekil ve çoğul ekleri (-*ay*, -*aylı*); -*a*, -*ar*; -*ar* ve + -*idiğan* (< -*a-dur-ğan*); -*iken* (< -*a-dur-iken*); -*at* (< -*a-er-di*); imkan kipli geçmiş zaman yüklem eki -*ala* ve bolüzsüz şekilde kullanılan -*al-* eki (*baralidim* < *bar-al-a-dim* "varabildim"; *baralimidim* < *bar-al-ma-dim* "varamadım"); imkan kipli gelecek zaman yüklem eki -*alay-* (*yazalaydu* < *yaz-alay-du* "yazabilir"); soru ulacı -*am* < -*a-mu* (*alamsen* < *al-a-mu+sen* "alıyor musun"); -*e* eki (*yaze* < *yaz-e* "yaz, yazsana").

Bunların dışındaki her hangi ek eklendiğinde kök fiildeki *a* ünlüsü kapalı *é*'ye dönüşür. Örneğin: *bérivalduq* < *bar-ip-al-duq* "vardık, ulaşıverdık"; *élıvaldi* < *al-ip-al-di* "alıverdi"; *bériñ* < *bar-iñ* "varın"; *qéliñlar* < *qal-iñ+lar* "kalınız"; *çéling* < *çal-ing* "(müzik) çalın". (ayrıntılı bilgi için bk. *Hazırqi Zaman Uyğur Tili 2*, s. 804-806).

*Zaman kipleri için verdiğim tablololu örneklerdeki *yaz-* fiilinin bazen *yéz-* olmasının nedeni budur.

Bir diğer konu ise Çağdaş Uygurcadaki sıfat fiil türleridir. Yazımda sık sık geçen bu sıfat fiil türlerine açıklık getirmek yazımın daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

Çağdaş Uygurcadaki Sıfat fiillerinin türü aşağıdaki gibidir:

(1) *Pütken halliq süpetdaş* "Tamamlanmış sıfat fiili": fiil tabanına -*ğan/-qan/-gen/-ken* eklerinin eklenmesiyle yapılır. Örneğin: *yaz-ğan* "yazan"; *qaçqan* "kaçan"; *körgeñ* "gören"; *pütken* "tamamlanan",

(2) *İzçil halliq süpetdaş* "Süreklilik bildiren sıfat fiili": '*yat-, otur-, tur-, yür-*' fiillerine ve fiilin süreklilik bildiren şekillerine ('-*vat/-ivat/-uvat/-üvat*' ekleri eklenen veya '*yat-, tur-, otur-, yür-*' gibi yardımcı filleri eklenen fiillere) tamamlanmış sıfat fiili eki -*Ğan'*ın getirilmesi yoluyla yapılır. Örneğin:

yat-qan "yatan"; *oltur-ğan* "oturan"; *yézilivatqan* < *yaz-il-ivat+qan* "yazılmakta olan"; *otlap yürgeñ* < *ot+la-p yür-geñ* "otlamakta olan"; *uxlap yatqan* < *uxla-p yat-qan* "uyuyup yatan" vb.

(3) *Pütmiğen halliq süpetdaş* "Tamamlanmamış sıfat fiili". İki çeşittir:

a. -*ğan*'lı şekli; *Ğan*'lı şekli aslında fiil tabanına -(*i*)*ydiğan/-idiğan* ekinin eklenmesiyle yapılır. Örneğin: *qaraydiğan* < *qara-ydiğan* "görecek (olan)"; *éytidiğan* < *éyt-idiğan* "söyleyecek (olan)";

b. -*Ar*'lı şekli. -*ar*'lı şekli ise fiil tabanına -*r/-ar/-er* eklerinin getirilmesi yoluyla yapılır. Örneğin: *yazar* < *yaz-ar* "yazacak, yazar"; *sözler* < *söz-le-r* "söyler" (Geniş bilgi için bk. Tömer 1987: 246-247).

2. Ötken zaman / Geçmiş zaman / Past Tense

2.1. Addi ötken zaman / Basit geçmiş zaman / The Simple Past Tense Predicate Forme.

(1) Vastisiz bayan meylidiki addi ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaysız beyan meylindeki basit geçmiş zaman yüklem şekli → Görülen basit geçmiş zaman hikâyesi

İng. The Direct Statement Mood's Simple Past Tense Predicate Form.

Fiil tabanı + Görülen geçmiş zaman eki

(*Fiil tabanı + Görülen geçmiş zaman eki+şahıs ekleri*. Örneğin: *al-dim < al-di+m; kör-duq < kör-di+uq* (birinci şahıs çoğul eki); *béřiştıng < bar-iş* (işteşlik eki)-*ti+ing*).

Geçmiş zamanın bu kipi şahıs ve ifade tarzına göre aşağıdaki gibidir.

Tablo I

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yaz-dim, tap-tim, qur-dum, qoş-tum, kül-düm, küt-tüm</i> (yazdım, buldum, kurdum, kattım, güldüm, bekledim)
	Çoğul	<i>yaz-duq, tap-tuq, qur-duq, qoş-tuq, kül-duq, küt-tuq.</i> (yazdık, bulduk, kurduk, qattık, güldük, bekledik)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yaz-ding, tap-ting, qur-dung, qoş-tung, kül-düng, küt-tüng.</i> (yazdın, buldun, kurdun, kattın, güldün, bekledin)
	Tekil nezaket türü	<i>yaz-dingiz, tap-tingiz, qur-dingiz, qoş-tingiz, kül-dingiz, küttingiz.</i> (yazdınız, buldunuz, kurdunuz, kattınız, güldünüz, beklediniz)
	Tekil hürmet türü	<i>yaz-dila, tap-tila, qoş-tila, kül-dile, küt-tile.</i> (yazdınız, buldunuz, kurdunuz, kattınız, güldünüz, beklediniz) *Uygurcada genel, hürmet ve kötüleme türü için farklı ekler kullanılırken, Türkçede sadece bir biçim vardır.
	Çoğul genel türü	<i>yaz-dinglar, tap-tinglar, qur-dunglar, qoş-tunglar, kül-dünglar, küt-tünglar.</i> (yazdınız, buldunuz, kurdunuz, kattınız, güldünüz, beklediniz)
	Çoğul hürmet türü	<i>yéz-iştıla, tép-iştıla, qur-uştula, kül-üştüle, küt-üştüle.</i> (yazdınız, buldunuz, kurdunuz, kattınız, güldünüz, beklediniz) *Uygurcada fiillerin ilk hecesindeki <i>a, e</i> sesleri zarf fiil ekleri veya işteşlik ekleri eklenince zayıflaşır, kapalı <i>é</i> sesine değişir.
	Çoğul kötüleme türü	<i>yéz-iştıng, tép-iştıng, qur-uştung, qoş-uştung, kül-üştüng, küt-üştüng.</i> (yazdınız, buldunuz, kurdunuz, kattınız, güldünüz, beklediniz) *Uygurcada genel, hürmet ve kötüleme türü için farklı ekler kullanılırken, Türkçede sadece bir biçim vardır.
3.	Tekil ve çoğul	<i>yaz-di, tap-ti, qur-di, qoş-ti, kül-di, küt-ti.</i> (yazdı/yazdılar, buldu/buldular, kurdu/kurdular, kattı/kattılar, güldü / güldüler, bekledi / beklediler).

şahıs	aynıdır	*Türkçedeki 3. şahıs tekil ve çoğul için Uygurcada sadece bir biçim vardır.
-------	---------	---

İkinci şahıs tekil nezaket şekli genellikle +(I)ngIz eki ile hürmet ifadesi için de *+la/+le* (< *+lar/+ler*) ekleri kullanılır: *yazdi-ngiz* “yazdınız”, *kül-di+le* “güldünüz”. İkinci şahıs çoğul hürmet şekli için ise fiil tabanına işteş eki (*-Iş*), görülen geçmiş zaman eki ve ikinci şahıs hürmet şekli olan *+la/+le* ekleri sırasıyla eklenir: *yéz-iş-ti+la* “yazdınız”. Duyulan geçmiş zamannın aynı tabakası için bir fark ise, işteşlik ekinden sonra *-ip* zarf fiil ulacının eklenmesidir: *yéz-iş-ip+ti+la* “yazmışsınız”. İkinci şahıs kötuleme şekli için fiil tabanına *-Iş* eki, *-tl* ve 2. şahıs çoğul eki *+Inglar* sırasıyla eklenir: *yéz-iş-ti+ing* “yazdınız, yazıştınız”. Krş. Duyulan geçmiş zaman şekli: *yéz-iş-ip+sen* “yazmışsın, yazışmışsınız”.

Olumsuz şekli genellikle fiil tabanına olumsuzluk eki *-ma,-me*’lerin eklenmesiyle yapılır. Ancak işteşlik eki mevcut durumda önce işteşlik eki gelir. Örneğin:

yazmiding > *yaz-ma-di+(i)ng* “yazmadın” (2. şahıs tekil genel şekli);

yazmidingiz > *yaz-ma-di+(i)ngiz* “yazmadın, yazmadınız” (2. şahıs tekil nezaket şekli);

yézişmiding > *yaz-ış-ma-di+(i)ng* “yazmadınız” (2. şahıs çoğul kötuleme şekli); *yézişmidıla* > *yaz-ış-ma-di+la* “yazmadınız” (2. şahıs çoğul nezaket şekli)

Bu biçim Türkçedeki görülen geçmiş zamanla aynı anlam taşıyor. Görülen geçmiş zaman eki hem şekil hem zaman ifade eden bir ektir. Şekil bakımından bildirme, zaman bakımından görülen geçmiş zaman ifade eder. Yani bu ek eylemin görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını anlatan bir şekil ve zaman ekidir. Görülen geçmiş zaman konuşan için görülen, şahit olunan geçmiş zamandır. Görülen geçmiş zaman kipi Türkçede *-DI/-DU* ile yapılırken Çağdaş Uygurcada sadece *-di* ekiyle yapılmaktadır. Görülen geçmiş zaman eki fiillerin olumlu ve olumsuz şekillerine aynı şekilde getirilir ve kök değişikliğine yol açmaz. Örneğin: *kel-di+m* “geldim”, *kelmidinglar* < *kel-me-di+inglar* “gelmediniz”. Ayrıca görülen geçmiş zaman eki olumlu fiillerde vurguyu üzerine çeker.

(2) Vastilik bayan meylidiki addi ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaylı beyan meylindeki basit geçmiş zaman yüklem kipi → Duyulan geçmiş zaman (basit) kipi

İng. The indirect statement mood’s simple past tense predicate.

a. *-Ip*’lı zarf fiili+*tl*+şahıs ekleri = (fiil-*ip*/-*Up*+*turur*+şahıs ekleri)

b. *-Ip*’lı zarf fiili+şahıs ekleri = (fiil-*ip*/-*Up*+şahıs ekleri)

Bu yapı aslında fiilin *-Ip*’li (zarf fiil) şekline bildirme çekimi fonksiyonundaki *turur* fiili ve şahıs eklerinin eklenmesiyle kurulmuş olup, günüz Uygurcasında kısalarak bu şekli almıştır.

Tablo II

Şahıs Türü		Örnekler
	tekil	<i>yéz-iptimen, qur-uptimen, kül-üptimen, küt-üptimen.</i> (yazmışım, bulmuşum, kurmuşum, katmışım, gülmüşüm, beklemişim)

1. şahıs	çoğul	<i>yéz-iptimiz, qur-uptimiz, qoş-uptimiz, kül-üptimiz, küt-üptimiz.</i> (yazmışız, bulmuşuz, kurmuşuz, katmışız, gülmüşüz, beklemişiz)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yéz-ipsen, qur-upsen, qoş-upsen, kül-üpsen, küt-üpsen.</i> (yazmışsın , bulmuşsun, kurmuşsun, katmışsın, gülmüşsün, beklemişsin)
	Tekil nezaket türü	<i>yéz-ipsiz, qur-upsiz, qoş-upsiz, küt-üpsiz, kül-üpsiz.</i> (yazmışsınız, bulmuşsunuz, kurmuşsunuz, katmışsınız, gülmüşsünüz, beklemişsiniz).
	Tekil hürmet türü	<i>yéz-iptıla, tép-iptıla, qur-uptıla, qoş-uptıla, kül-üptıla, küt-üptıla.</i> (yazmışsınız, bulmuşsunuz, kurmuşsunuz, katmışsınız, gülmüşsünüz, beklemişsiniz).
	Çoğul genel türü	<i>yéz-ipsiler, tép-ipsiler, qur-upsiler, qoş-upsiler, kül-üpsiler, küt-üpsiler.</i> (yazmışsınız, bulmuşsunuz, kurmuşsunuz, katmışsınız, gülmüşsünüz, beklemişsiniz).
	Çoğul hürmet türü	<i>yéz-işiptıla, tép-işiptıla, qur-uşuptıla, qoş-uşuptıla, kül-üşüptıla, küt-üşüptıla.</i> (yazmışsınız, bulmuşsunuz, kurmuşsunuz, katmışsınız, gülmüşsünüz, beklemişsiniz).
2. şahıs	Çoğul kötüleme türü	<i>yéz-işipsen, tép-işipsen, qur-uşupsen, qoş-uşupsen, kül-üşüpsen, küt-üşüpsen.</i> (yazmışsınız, bulmuşsunuz, kurmuşsunuz, katmışsınız, gülmüşsünüz, beklemişsiniz).
	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yéz-iptu, tep-iptu, qur-uptu, qoş-uptu, kül-üptu, küt-üptu.</i> (yazmış/yazmışlar, bulmuş/bulmuşlar, kurmuş/kurmuşlar, katmış/katmışlar, gülmüş/gülmüşler, beklemiş/ beklemişler)

Görüldüğü gibi 2. şahıs çoğul ekinin hürmet ve kötüleme kipinde fiil tabanı ile zarf fiil eki arasında bir işteşlik eki bulunmaktadır. Bunların olumsuz şekli ise *-Ip'zarf* fiil ekinin olumsuzu olan *-map/-mep* temelinde yapılır. Örneğin:

yazmaptimen < yaz-map-ti-men "yazmamışım".

yézişmapsen < yaz-iş-map+sen "yazmamışsınız".

Bu biçim Türkçedeki Duyulan geçmiş zaman kipi ile aynıdır, ancak gördüğümüz gibi Türkçede *-miş/-muş* ile yapılırken Çağdaş Uygurcada *-Iptl +şahıs ekleri* ve *-Ip +şahıs ekleri* çekimiyle yapılmaktadır.

(3) Anglatma bayan meylidiki addi ötken zaman hever şekli

Tr. Anlatılan (söylenti) beyan meylindeki basit geçmiş zaman yüklem şekli → Duyulan geçmiş zaman rivayeti.

İng. The Hearsay Statment Mood’s Simple Past Tense predicate.

Fiil-ip/-Up+ti+dek/miş+şahıs ekleri (< ip/-Up+turur+dek/miş). Sondaki +miş ve şahıs eklerinin yeri değişebilir fakat anlam farkı yaratmaz.

Bu yapı aslında -ip/-Up’lı zarf fiillere *turur* yardımcı fiili ve bildirme eklerinin eklenmesiyle kurulmuştur. Çağdaş Uygurcada *turur* fiili kısaltarak +tl/+tU şekillerini almıştır.

Tablo III

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yéz-iptidekmen / yéz-iptimişmen / yéz-iptimenmiş</i> (yazmışım/mışmışım)
	çoğul	<i>yéz-iptidekmiz / yéz-iptimişmiz / yéz-iptimizmiş</i> (yazmışsınız/mışmışsınız)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yéz-iptideksen / yéz-iptimişsen / yéz-ipsenmiş</i> (yazmışsın/mışmışsın)
	Tekil nezaket türü	<i>yéz-iptideksiz / yéz-iptimişsiz / yéz-ipsizmiş</i> (yazmışsın/mışmışsın)
	Tekil hürmet türü	<i>yéz-iptidekla / yéz-iptimişla / yéz-iptilamiş</i> (yazmışsın/mışmışsın)
	Çoğul genel türü	<i>yéz-iptideksiler / yéziptimişsiler / yéz-ipsilermiş</i> (yazmışsınız/mışmışsınız)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişiptidekla / yézişiptimişla / yéz-işptilamiş</i> (yazmışsınız/mışmışsınız)
	Çoğul kötuleme Türü	<i>yéz-işiptideksen / yéz-işiptimişsen / yéz-işipsenmiş</i> ((yazmışsınız/mışmışsınız)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yéz-iptidek / yéz-iptimiş</i> (yazmış/mışmış, yazmışlar/mışmışlar)

Bunların olumsuz şekli -Ip’li zarf fiilinin -map\ -mep olumsuz şekli temelinde yapılır, örneğin:

yazmaptudekmen > *yaz-map+tu+dek+men* “yazmamışım/mışmışım”;

yazmaptımışsen > *yaz-map+ti+miş+sen* “yazmamışsen/mışmışsen”;

yazmaptımış > *yaz-map+ti+miş* “yazmamış/mışmış”.

Geçmiş zamanın bu kipi Türkçedeki Duyulan geçmiş zaman rivayeti ile örtüşmektedir, fakat ekler farklıdır. Türkçede *mış+i-miş* > *+mışmış* ekiyle yapılırken (*fil-duyulan geçmiş*

zaman kipi+ek fiil+rivayet eki+şahıs ekleri) Uygurcada *ip/-Up+ti+dek/miş* çekimiyle (*Fiil-ip/-Up+tI+dek/miş+şahıs ekleri < ip/-Up+turur+dek/miş+şahıs ekleri*) yapılmaktadır.

(4) Subyéktip mölçer meylidiki addi ötken zaman hever şekli

Tr. Öznel (subcektif) tahminli basit geçmiş zaman kipi

İng. The subjektive Assessment Mood's Simple Past Tense.

a. Fiil-GAn+di+şahıs eki (Fiil-ĜAn+dur/tur+şahıs ekleri)

b. Fiil-geçmiş zaman eki+şahıs eki+Öznel tahminli bildirme ekleri (Fiil-di+şahıs ekleri+bildirme çekimleri).

Tablo IV:

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yaz-ğandimen / yaz-dimğu deymen</i> (yazmışımdır)
	çoğul	<i>yaz-ğandımız / yaz-duqqu deymen.</i> (yazmışızdır)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yaz-ğansen / yaz-dingğu deymen.</i> (yazmışsındır)
	Tekil nezaket türü	<i>yaz-ğansız / yaz-dingizğu deymen</i> (yazmışsınızdır, yazmışsındır)
	Tekil hürmet türü	<i>yaz-ğanla / yaz-dilağu deymen</i> (yazmışsınızdır, yazmışsındır)
	Çoğul genel türü	<i>yéz-ğansiler / yaz-dinglarğu deymen.</i> (yazmışsınızdır)
	Çoğul hürmet türü	<i>yéz-işqanla / yéz-iştılağu deymen</i> (yazmışsınızdır)
	Çoğul kötüleme	<i>yéz-işqansen / yéz-iştıngğu deymen</i> (yazmışsınızdır)
3. şahıs	Tekil ve çoğul (aynıdır)	<i>yaz-ğandu / yaz-diğu deymen</i> (yazmıştır)

Bunların olumsuz fiil köküne (varsa önce işteşlik eki, hemen sonra) **-ma\me** ekinin eklenmesiyle yapılır. Örneğin:

yazmiğandimen < yaz-ma-ğan+dur+men "yazmamışımdır";

yazmidimğu deymen < yaz- ma-di+m+ğu deymen "yazmadım bence";

yazmiğandımız < yaz-ma-ğan+di+miz "yazmamışızdır";

yazmiğansen < yaz-ma-ğan+sen "yazmamışsındır".

yéziştılağu < yaz-iş-ti+la+ğu deymen "yazmışsınızdır".

Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Duyulan geçmiş zaman kipi ile *Dır/-DUr* bildirme birleşmesinden oluşan Duyulan geçmiş zaman hikâye kipiyle örtüşür. Görüldüğü gibi Türkçede *mİş+Dır/-DUr* çekimiyle (*fiil+duyulan geçmiş zaman eki '-mİş/-mUş'+şahıs ekleri+bildirme eki '+Dır/+DUr'*) oluşurken Uygurcada *-GAn+di* (*< Fiil-ĜAn+dur/tur+şahıs ekleri*) veya *Geçmiş zaman eki+şahıs eki+Öznel tahminli bildirme ekleri* (*Fiil-di+şahıs ekleri+öznel tahminli bildirme eki*) çekimleriyle şekillenir.

(5) Obyéktip mölçer meylidiki addi ötken zaman

Tr. Nesnel (obcektif) tahminli basit geçmiş zaman yüklem şekli

İng. The objective Assessment Mood’s Simple Past Tense.

Fiil-ĞAn+nesnel tahminli bildirme çekimleri

Bunların olumsuz biçimi de fiil köküne *-ma\ -me* olumsuzluk ekleri eklendikten sonra sıfat fiili *-Gan*, ondan sonra da nesnel tahminli bildirme çekimlerinin sırasıyla eklenmesiyle yapılır.

Tablo V

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yaz-ğan oxşayman / yazğan bolsam kérek / yazğan çéğimba</i> (yazmışım galiba, yazmışımdır (belki), yazmış olsam gerek)
	çoğul	<i>yaz-ğan oxşaymiz / yazğan bolsaq kérek / yazğan çéğimizva</i> (yazmışız galiba, yazmışızdır, yazmış olsak gerek)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yaz-ğan oxşaysen / yazğan bolsang kérek / yazğan çéğingva</i> (yazmışsın galiba, yazmışsındır, yazmış olsan gerek)
	Tekil nezaket türü	<i>yaz-ğan oxşaysiz / yazğan bolsingiz kérek / yazğan çéğingizva</i> (yazmışsınız galiba, yazmışsındır, yazmış olsan gerek)
	Tekil hürmet türü	<i>yaz-ğan oxşayla / yazğan bolsila kérek / yazğan çéğiliriva</i> (yazmışsın galiba, yazmışsındır, yazmış olsan gerek)
	Çoğul genel Türü	<i>yaz-ğan oxşaysiler / yazğan bolsanglar kérek / yazğan çéğinglarva</i> (yazmışsınız galiba, yazmışsınızdır, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul hürmet Türü	<i>yézişqan oxşayla / yézişqan bolsila kérek / yézişqan çéğingliriva</i> (yazmışsınız galiba, yazmışsınızdır, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul kötüleme türü	<i>yézişqan oxşaysen / yézişqan bolsang kérek / yézişqan çéğingva.</i> (yazmışsınız galiba, yazmışsınızdır, yazmış olsanız gerek)
3. şahıs (aynıdır)	Tekil ve çoğul	<i>yazğan oxşaydu / yazğan bolsa kérek / yazğan çéği(va)</i> (yazmıştır, (yazmış/yazmışlar galiba, yazmıştır/yazmışlardır, yazmış olsa gerek).

Görüldüğü gibi bunlar tamamlanmış sıfat fiillere Nesnel tahminli bildirme çekimlerinin birleşmesiyle yapılır. Olumsuzu da fiil kökü ile *-ĞAn-* sıfat fiil eki arasına *-ma/me* olumsuzluk eklerinin gelmesiyle yapılır. Örneğin:

yazmiğan oxşaymen < *yaz-ma-ğan oxşa-y+men* “yazmamışım galiba, yazmamış olsam gerek, yazmamışımdır”.

yazmiğan çéğingva < *yaz-ma-ğan çağ+ing+bar* “yazmamışsın galiba, yazmamış olsan gerek, yazmamışsındır”.

Geçmiş zamanın bu türü için Türkçede bire bir örtüşen zaman kipi yoktur. Uygurcadaki bu geçmiş zaman türü bağlam içerisindeki anlamına göre bakıldığında, Türkçedeki Şimdiki

zaman rivayet kipi ile beklenti ve tahmin görevindeki *-Dir/DUr* eklerinin yan yana gelmesiyle oluşan birleşik yapıyla ifade edilebilir.

Baldurla qaytip keptu, muellim ders ötmigen oxşaydu “(Okuldan) erken dönmüş, öğretmen ders yapmamış galiba/ yapmamış olsa gerek/yapmamıştır (belki)”

Belirli geçmiş zamanın hangi biçimi olursa olsun hepisinde fiil, anlattığı eylem ya da durumun konuşulan zamandan önce yapıldığını ifade eder. Örneğin:

Elqut kitap oqudi “Elkut kitap okudu”.

Elqutmu kitap oquptu “Elkut da kitap okumuş”.

Elqutmu kitap oquptudek “Elkut da kitap okumuşmuş”.

Elqutmu kitap oqudiğu deymen “Elkut da kitap okumuştur”

Elqutmu kitap oquğan oxşaydu “Elkut da kitap okumuş galiba/ okumuş olsa gerek”.

2.2. Pütken ötken zaman hever şekli / Tamamlanan geçmiş zaman / The Past Perfect Form.

(1) Vastisiz bayan meylidiki pütken ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaysız beyan meylindeki tamamlanmış geçmiş zaman yüklem şekli → Tamamlanmış görülen geçmiş zaman hikâyesi

İng. The Direct Statement Mood’s Past Perfect Tense predicate form.

- GAn* + Görülen geçmiş zaman hikâye kipi (Fiil-GAn + idi+şahıs ekleri).
- Ip* + Görülen geçmiş zaman hikâye kipi (*-İp* + idi+şahıs ekleri). Bk. taolo VI. *Buradaki idi sözünün *i-* (ek-fiili) ile *+di* geçmiş zaman ekinden oluştuğunu belirtmekte fayda vardır.

Olumsuz şekli şöyle yapılır: Fiil kökü+*ma\me-GAn\Ip+idi+şahıs* ekleri. Örneğin: *yazmiğanidim > yaz-ma-ğan+idi+m.*

yazmiğantinglar > yaz-ma-ğan+idi+(i)nglar.

yazmividi < yaz-ma-(i)p+idi.

-Ip’lı zarf fiillere *idi* bildirme çekimi eklendiğinde çift dudağ sessizinin etkisiyle *p* sesi *v*’ye değişir.

Tablo VI:

Şahıs Türü		Örnekler
1.şahıs	tekil	<i>yaz-ğanidim / yéz-ividim</i> (yazdıydım, yazmıştım)
	çoğul	<i>yaz-ğanidıq / yéz-ividuq</i> (yazdıydık, yazmıştık)
2.şahıs	Tekil genel	<i>yaz-ğaniding / yéz-ividing</i> (yazdıydın, yazmıştın)
	Tekil nezaket	<i>yaz-ğanidingiz / yéz-ividingiz</i> (yazdıydınız, yazmıştınız)
	Tekil hürmet	<i>yaz-ğanidila / yézividile</i> (yazdıydınız, yazmıştınız/ız)

	Çoğul genel	<i>yaz-ğanidinglar / yézividinglar</i> (yazdıydınız, yazmıştınız)
	Çoğul hürmet	<i>yézişqanidile / yézişividile</i> (yazdıydınız, yazıştıydınız, yazmıştınız)
	Çoğul kötuleme	<i>yézişiqaniding / yézişividing</i> (yazdıydınız, yazıştıydınız, yazışmıştınız)
3.şahıs	Tekil ve çoğul	<i>yaz-ğan+idi / yézividi</i> (yazdıydı, yazdıydılar, yazmıştı, yazmışlardı)

Geçmiş zamanının bu türü yine Türkçedeki Duyulan geçmiş zaman hikâye çekimine tekabül eder, ancak ekler farklıdır. Türkçedeki Görülen geçmiş zaman kipinin hikâyesi ise -*DI/-DU* eki olarak geçmiş zamanda gerçekleşmişbulunan ve tarz bildiren bir oluş ve kılışın yine geçmiş zamana aktarılarak anlatılmasıdır (Korkmaz 2009: 733). Ancak, şu hususu da önemler belirtmek gerekir ki, ... -*mİş/-mUş* ekiyle kurulan hikâye biçiminin -*DI/-DU* ekiyle kurulan hikâye kalıbının yerini yerini aldığı görülüyor (Korkmaz 2009: 736). Uygurcada buna denk gelen Görülen geçmiş zaman çekimi yukarıda belirrtiğim şekillerle yapılmaktadır.

(2) Vastilik bayan meylidiki pütken ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaylı beyan meylindeki tamamlanmış geçmiş zaman yüklem şekli → Tamamlanmış duyulan geçmiş zaman kipi

İng. The İndirect Statement Mood’s Past Perfect Tense predicate form.

Geçmiş zamanın bu türü Şimdiki zamanın duyulan-tamamlanmış yüklem kipiyle şeklen aynıdır. Yani:

- GAn* + Duyulan geçmiş zaman kipi 3.şahıs türü +dolaylı bildirme eki (iken) + şahıs ekleri
Bu hetni bultur yazğanikenmen “Bu mektubu geçen sene yazmışım.”
- Ip* + Duyulan geçmiş zaman kipi 3.şahıs türü +dolaylı bildirme eki (iken) + şahıs ekleri
Telefonda uningğa toyığa baridiğanliqimni éytivikenmen. “Telefonda ona düğününe katılacağımı söylemişim.”
- Duyulan geçmiş zaman kipi 3.şahıs türü+ dolaylı bildirme eki (iken) + şahıs ekleri
Dostum manga sovğa evetiptiken “arkadaşım bana hediye göndermiş.”

Tablo VII:

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yazğanikenmen / yézivikenmen / yéziptikenmen</i> (yazmışım)
	çoğul	<i>yazğanikenduq / yézivikenduq / yéziptikenduq</i> (yazmışız)
	Tekil genel türü	<i>yazğanikensen / yézivikensen / yéziptikensen</i> (yazmışsın)
	Tekil nezaket türü	<i>yazğanikensız / yézivikensız / yéziptikensız</i> (yazmışsın, yazmışsınız)

2. şahıs	Tekil hürmet türü	<i>yazğanikenla / yézivikenla / yéziptikenla</i> (yazmışsın, yazmışsınız)
	Çoğul genel türü	<i>yazğanikensiler / yézivikensiler / yéziptikensiler</i> (yazmışsınız)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişqanikenla / yézişivikenla / yézişiptikenla</i> (yazmışsınız).
	Çoğul kötuleme türü	<i>yézişiqanikensen / yézişivikensen / yézişiptikensen</i> (yazmışsın)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yazğaniken / yéziviken / yéziptiken</i> (yazmış/yazmışlar)

Geçmiş zamanın bu kipi Türkçede Duyulan geçmiş zaman rivayet kipiyle ifade edilebilir ancak görüldüğü gibi ekler farklıdır. Örneğin:

Men 1983. yili 2. ayning 12. küni tuğulğanikenmen “Ben 12 Şubat 1983’de doğmuşum.”

O imtihanin ötelmeptiken “O sınavı geçememiş”.

(3) Anlatma bayan meylidiki pütken ötken zaman hever şekli

Tr. Anlatma (söylenti) beyan meylindeki tamamlanmış geçmiş zaman yüklem şekli → Tamamlanmış duyulan geçmiş zaman rivayeti

İng. The Hearsay Statement Mood’s Past Perfect Tense predicate form.

- Gan +iken+miş+şahıs ekleri
- Ip +iken+mış+şahıs ekleri.

Tablo VIII

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazğanikenmişmen / yézivikenmişmen / yéziptikenmişmen</i> (yazmışım/mışmışım)
	Toğul	<i>yazğanikenmişmiz / yézivikenmişmiz / yéziptikenmişmiz</i> (yazmışız/mışmışız)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yazğanikenmişsen / yézivikenmişsen / yéziptikenmişsen.</i> (yazmışsın/mışmışsın)
	Tekil nezaket türü	<i>yazğanikenmişsiz / yézivikenmişsiz / yéziptikenmişsiz.</i> (yazmışsın/mışmışsın)
	Tekil hürmet türü	<i>yazğanikenmişla / yézivikenmişla / yéziptikenmişla</i> (yazmışsın/mışmışsın, yazmışmışsınız)
	Çoğul genel türü	<i>yazğanikenmişsiler / yézivikenmişsiler / yéziptikenmişsiler.</i> (yazmışsınız/mışmışsınız)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişqanikenmişla / yézişivikenmişla / yézişiptikenmişla.</i> (yazmışsınız/mışmışsınız)

	Çoğul kötüleme türü	<i>yézişqanikenmişsen / yézivikenmişsen / yézişiptikenmişsen.</i> (yazmışsınız/mışmışsınız, yazışmışsınız/mışmışsınız)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yazğanikenmiş / yézivikenmiş / yéziptikenmiş.</i> (yazmış/mışmış, yazmışlar)

Olumsuz şekli: Fiil tabanı +ma/me+iken+miş+şahıs ekleri.

Örneğin: *yazmiğanikenmişmen < yaz-ma-ğan iken+miş+men.*

yézişmiğanikenmişla < yaz-iş-ma-ğan iken+miş+la.

Geçmiş zamanın bu kipi Türkçedeki Duyulan geçmiş zaman rivayeti ile ifade edilir. Örneğin:

Akam Enqere'ge ikki qétim barğanikenmiş “Abim Ankara’ya iki kez gitmişmiş”.

Anglislam meni peqet yaxturmaydikenmişla “Duyduğuma göre beni hiç beğenmiyormuşsun”.

(4) Subyéktip mölçer meylidiki pütken ötken zaman hever şekli

Tr. Öznel tahminli tamamlanmış geçmiş zaman yüklem şekli → Öznel tahminli tamamlanmış geçmiş zaman

İng. The subjektive Assessment Mood’s Past Perfect Tense Predicate.

Geçmiş zamanın bu kipi tamamlanmış sıfat fiillere veya görülen tamamlanmış geçmiş zaman yüklem şekline öznel tahminli kesinlik bildirme eklerinin getirilmesi suretiyle ortaya çıkar.

- fiil-GAn + bol-ğay +idi+şahıs eki)
- ffil-GAn+idi+şahıs eki+ğu deymen)
- fiil-İp+idi+şahıs eki+ğu deymen)

Tablo IX

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yazğan bolğiydim / yazğanidimğu deymen / yézividimğu deymen.</i> (yazmışımdır, yazmış olsam gerek)
	çoğul	<i>yazğan bolğiduq / yazğanidiqqu deymen / yézividuqqu deymen</i> (yazmışsızdır, yazmış olsak gerek)
	Tekil genel türü	<i>yazğan bolğiding / yazğanidingğu deymen / yézividingğu deymen.</i> (yazmışsındır, yazmış olsan gerek)
	Tekil nezaket türü	<i>yazğan bolğidingiz / yazğanidingizğu deymen / yézividingizğu deymen.</i> (yazmışsındır, yazmışsınızdır, yazmış olsanız gerek)
	Tekil hürmet	<i>yazğan bolğidila / yazğanidilağu deymen / yézividilağu deymen.</i>

2. şahıs	türü	(yazmış olsan gerek, yazmışsın galiba, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul genel türü	<i>yazğan bolğidinglar / yazğanidinglarğu deymen / yézividinglarğu deymen.</i> (yazmışsınızdır, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişqan bolğidila / yézişqanidilağu deymen / yézişividilağu deymen.</i> (yazmışsınızdır, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul kötüleme türü	<i>yézişqan bolğiding / yézişqanidingğu deymen / yézişividingğu deymen.</i> (yazmışsınızdır, yazmış olsan gerek)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yazğan bolğidi / yazğanidiğu deymen / yézividiğu deymen.</i> (yazmıştır/yazmışlardır, yazmış olsa gerek)

Buradaki *-ğu deymen* kalıbı geçmiş zaman ifade eden öznel tahminli bildirme ekidir. *+la* ise 2. şahıs tekil ve çoğul hürmet türünde kullanılan ektir.

Örneğin: *yézişqan idileğu deymen* < *yaz-iş-* (işteşlik eki)-*qan idi+le* (2. şahıs çoğul eki hürmet kipi)+*ğu de-y+men*.

Bunların olumsuz şekli de yine *-ma/-me* olumsuzluk ekleri ile yapılır. Örneğin:

yazmividimğu deymen < *yaz-ma-(l)p+idi+m+ğu deymen* “yazmamışımıdır, yazmamış olsam gerek”

yézişmişqanidingğu deymen < *yaz-iş-ma-ğan+idi+(i)ng + ğu deymen.* (yazmamışsınızdır, yazmamış olsanız gerek).

Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Duyulan geçmiş zaman kipi ile *Dır/-DUr* bildirme birleşmesinden oluşan Duyulan geçmiş zaman hikâye kipiyle ifade edilir.

(5) Obyéktip mölçer meylidiki pütken ötken zaman hever şekli

Tr. Nesnel tahminli tamamlanmış geçmiş zaman yüklem şekli → Nesnel tahminli tamamlanmış geçmiş zaman

İng. The objective Assessment Mood's Past Perfect Tense.

Fiil-GAn+nesnel tahminli bildirme çekimleri (fiil-GAn oxşa+şahıs ekleri/ fiil-GAn+bolsa+şahıs ekleri kérek/ fiil-GAn+ çağı+şahıs ekleri+bar/var.) örneğin:

barğan oxşaymen < *bar-ğan oxşa-ymen* “varmışım galiba, varmış olsam gerek”;

oquğan bolsanglar kérek < *oqu-ğan bol-sa+nnglar kérek* “okumuş olsanız gerek, okumuşsunuzdur belki”

uxliğan céği(va) < *uxla-ğan çağ+i var* (uyumuş olsa gerek, uyumuş galiba).

Geçmiş zamanın bu türü *Obyéktip mölçer meylidiki addi ötken zaman* “Nesnel tahminli basit geçmiş zaman” kipi ile aynıdır. bk. tablo V.

Fiilin tamamlanan geçmiş zaman yüklem kipi hangi biçimde olursa olsun hepsi eylemin gerçekleşme şeklinin kendisiyle ilgili bir başka eylemden önce veya sonraki bir zaman içerisinde olup bittiğini ifade eder.

Örneğin: *Het yazğanidim, uzaq ötmey cavabi keldi* “Mektup yazdım, çok geçmeden cevabı geldi”.

Het yazğanikensen, vaqtida cavap yazalmidım “Mektup yazmışsın, fakat zamanında cevap yazamadım.”

Tursun het yézivikenmiş, cavabi kelmeptmiş “Tursun mektup yazmışsın fakat cevabı gelmemiş.”

Bu toğruluq sizge het yazğanidimğu deymen “Bu konuda size mektup yazmış olsam gerek.”

Muellim çağırğanda mektepke berişmişan oşaysen “Öğretmen çağırdığında okula gitmemişsiniz/gitmemiş olsanız gerek”.

2.3. Pütmigen ötken zaman hever şekli / Tamamlanmamış geçmiş zaman / The Past Imperfect Tense Pridicate Form.

(1) Vastisiz bayan meylidiki pütmigen ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaysız beyan meylindeki tamamlanmamış geçmiş zaman yüklem şekli → Tamamlanmamış görülen geçmiş zaman hikâyesi

İng. The Direct Statement Mood’s Imperfect Tense pridicate form.

a. A’lı zarf fiili + dolaysız bildirme (hikâye) çekiminin geçmiş zaman şekli (*Fiil-a-t(<turur)-idi (<erdi)+şahıs ekleri*). Geçmiş zamanın bu kipi fonetik değişmeler sonucu bu şekli almıştır.

b. Ar’lı sıfat fiili + dolaysız bildirme (hikâye) çekiminin geçmiş zaman şekli (*Fiil-ar idi+şahıs ekleri*).

c. -Gan’lı tamamlanmamış sıfat fiili + dolaysız bildirme (hikâye) çekiminin geçmiş zaman şekli (*Fiil- a- diGAn + iken+şahıs ekleri*).

Uygurcadaki *Tamamlanmamış sıfat fiili* iki çeşittir: 1. -ğan’lı şekli; 2. -ar’lı şekli. Bunlardan *tamamlanmamış sıfat fillinin -Gan’lı şekli* aslında fiil tabanına - (*i)ydiğan/-idiğan* ekinin eklenmesiyle yapılır (Tömür 1987, 245).

Tablo X:

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yazattım / yazar idim / yazıdığanidim</i> (yazardım)
	Çoğul	<i>yazattuq / yazar iduq / yazıdığaniduq</i> (yazardık)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yazattıng / yazar iding / yazıdığaniding</i> (yazardın)
	Tekil nezaket türü	<i>yazattıngiz / yazar idingiz / yazıdığanidingiz</i> (yazardın, yazardınız)
	Tekil hürmet türü	<i>yazattıla / yazar idile / yazıdığanidile</i> (yazardın, yazardınız)
	Çoğul genel türü	<i>yazattınglar / yazar idinglar / yazıdığanidinglar</i> (yazardınız)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişattıla / yézişar idile / yézşıdığanidile</i> (yazardınız)
	Çoğul kötüleme	<i>yézişattıng / yézişa iding / yézşıdığaniding</i> (yazardınız)

3. şahıs	Tekil ve çoğul	<i>yazatti / yazar idi / yazıdığı</i> (yazardı, yazarlardı)
-------------	----------------	---

Olumsuz şekilleri:

yazmattım < *yaz-ma-t+idi + m* “yazmazdım”.

yazmas idingiz < *yaz-mas+idi+(i)ngiz* “yazmazdım”.

yamaydığanidim < *yaz-ma-y+diğan+idi+m* “yazmazdım”.

Çağdaş Uygurca grameri ile ilgili son çalışmalarda fiilin bu şeklinin oluşumu hakkında, Letip Tohti'nin görüşü kabul edilmiştir, Tohti'ya göre {-A/ytt-} şekli Eski bir şekil olan {-A/-y-turur er-Di+}'den gelmiştir. {-A/ytt-}'nin en eski şekline Orta Asyada bulunan “Kuran Tefsiri”, “Kıyasu'l Enbiya” (Lonndra Nüshası) gibi eserlerde rastlanır. Örneğin:

Yılqılar küteyü turur erdi atlarğa mine turur erdi “Yılıklara bakardı, atlara binerdi”;

Bir kün sunıñ yaqasıñda yigitler birlen oynay turur érdi “Bir gün su kenarında yiğitler ile oynayıp dururdu/oyunuyordu.” (Hazırqi Zaman Uyğur Tili 3, s. 1709-11).

Daha önceki araştırmacılar {-A/ytt-} şeklinin bazen {-(A)r idi} şekli ile benzerlik gösterdiğini öne sürmüşlerdi; eğer {-A/yt-ti+} şeklinin {-(yX)r er-Di-}'den geldiğini düşünürsek o zaman {-A/yt-ti+}' yapısındaki ilk *t* sesini açıklamak güç olur. Bazıları bu *t* sesinin geniş zaman eki –*ar*'ın kendinden sonraki eklerle kaynaşmasından ortaya çıktığını düşünür. Bütün bunları analiz ederek ben bu yazımda Tohti'nin görüşüne katılarak bu şeklin gelişme sürecini aşağıdaki gibi göstermeyi doğru bulmaktayım:

körettim < *kör-e-t* (< *turur*) *er-ti* (-Di)+*m* “görürdüm”

oquyttiñ < *oqu-y-t* (< *turur*) *er-ti-* (< -Di)+*ñ* “okurdun”

oazatti < *yaz-a-t* (< *turur*) *er-ti* (-Di)+*i* “yazardı” (Hazırqi Zaman Uyğur Tili 3, s. 1711).

Geçmiş zamanın bu türü için Türkçede Geniş zaman hikâye çekimi ile ifade edilebilir.

Örneğin:

Kiçik vaqtında her kün o bağçığa barattım/barar idim “Küçükken her gün o parka giderdim”.

Veten üçün bir cénimbilen emes, miñ cénim bolsa pida qilattim “Vatan için değil bir canım, bin canım olsa feda ederdim”

(2) Vastilik bayan meylidiki pütmiğen ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaylı beyan meylindeki tamamlanmamış geçmiş zaman yüklem şekli → Tamamlanmamış duyulan geçmiş zaman hikâyesi

İng. The İndirect Statement Mood's Past İmperfect Tense predicate form.

a. -A'lı zarf fiili+turur (eski bildirme edatı) +dolaylı bildirme (rivayet) çekimi. (Fiil kökü-a-turur iken+şahıs ekleri). Buradaki *turur* fonetik değişmeler neticesinde basitleşerek çağdaş Uygurcada –*di* şeklini almıştır. Geçmiş zamanın bu türü *Vastilik bayan meylindeki pütmiğen hazırqi zaman hever şekli* “Tamamlanmamış duyulan şimdiki zaman rivayeti” ile şeklen aynıdır.

b. -*ydiğan/-idiGAn*'lı tamamlanmamış sıfat fiili + dolaylı bildirme (rivayet) çekimi.

(Fiil kökü-ydiğan/-idiGAn iken+şahıs ekleri).

c. -Ar’lı tamamlanmamış sıfat fiili +dolaylı bildirme (rivayet) çekimi.

{-i/-y-di-ken} < {-i<-A/-y-d(< dur<turur) -i (er-) -ken}

Tablo XI.

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yazidikenmen / yazidiğanikenmen / yazar ikenmen.</i> (yazarmışım, yazıyormuşum)
	çoğul	<i>yazidikenmiz / yazidiğanikenmiz / yazar ikenmiz.</i> (yazarmışsınız, yazıyormuşunuz)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yazidikensen / yazidiğanikensen / yazar ikensen.</i> (yazarmışın, yazıyormuşsun)
	Tekil nezaket türü	<i>yazidikensiz / yazidiğanikensiz / yazar ikensiz.</i> (yazarmışsınız, yazıyormuşsun)
	Tekil hürmet türü	<i>yazidikenla / yazidiğanikenla / yazar ikenla.</i> (yazarmışsınız, yazıyormuşsun)
	Çoğul genel türü	<i>yazidikensiler / yazidiğanikensiler / yazar bikensiler.</i> (yazarmışsınız, yazıyormuşsunuz)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişidikenla / yézişidiğanikenla / yézişarikenla.</i> (yazarmışsınız, yazıyormuşsunuz)
	Çoğul kötöleme türü	<i>yézişidikensen / yézişidiğanikensen / yézşarikensen.</i> (yazarmışsınız, yazıyormuşsunuz)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yazidiken / yazidiğaniken / yazar iken</i> (yazarmış, yazıyormuş; yazarlarmış, yazıyorlarmış).

Olumsuz şekli: {Fiil-ma-y-di-ken + şahıs ekleri}

Soru şekli: {Fiil-mA-m-di-ken + şahıs ekleri}

yazmaydikenmen < yaz-ma-ydiiken+men; “yazmazmışım, yazmıyormuşum”

bilismeydiğanikensen < bil-iş-me-ydiğan iken+sen “bilmezmişsiniz, bilmiyormuşsunuz”.

almamdiken < al-ma-m-di-ken “almıyormu?”

Geçmiş zamanın bu türü için Türkçede tam karşılık yoktur, fakat bağlam içeriğine göre çevrildiğinde Geniş zaman rivayet kipi veya Şimdiki zaman rivayet kipi le ifade edilebilir. Örneğin:

Başlanğuç mekteptiki vaqtimdin başlapla xetni bek qirayliq yazidikenme /yazidiğan ikenmen /yazar ikenmen “Ta ilkokuldan beri çok güzel yazı yazarmışım/yazıyormuşum”.

(3) Anglatma bayan meylidiki pütmiğen ötken zaman hever şekli

Tr. Anlatma (söylenti) beyan meylindeki tamamlanmamış geçmiş zaman yüklem şekli → Tamamlanmamış duyulan geçmiş zaman rivayet

İng. The Hearsay Statement Mood's Past Imperfect Tense.

a. -ğan'lı tamamlanmamış sıfat fiili+ duyulan bildirme (rivayet) çekiminin geçmiş zaman şekli

(Fiil-ydiğan/idiGAN- geçmiş zamanlı rivayet çekimleri + şahıs ekleri).

b. -Ar'lı tamamlanmamış sıfat fiili + duyulan bildirme (rivayet) çekiminin geçmiş zaman şekli

(Fiil-Ar- rivayet çekimleri geçmiş zaman şekli + şahıs ekleri).

c. A'lı zarf fiili+turur+rivayet bildirme bağlaçları. (bk. tablo XII)

Tablo XII

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yazidiğanikenmişmen / yazar ikenmişmen / yazidikenmişmen.</i> (yazarmış, yazarmışmış)
	çoğul	<i>yazidiğanikenmişiz / yazar ikenmişimiz / yazidikenmişimiz.</i> (yazarmışsınız/mışmışsınız)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yazidiğanikenmişsen / yazar ikenmişsen / yazidikenmişsen.</i> (yazarmışsın/mışmışsın)
	Tekil nezaket türü	<i>yazidiğanikenmişsiz / yazar ikenmişsiz / yazidikenmişsiz.</i> (yazarmışsın/mışmışsın)
	Tekil hürmet türü	<i>yazidiğanikenmişla / yazar ikenmişla / yazidikenmişla.</i> (yazarmışsın/mışmışsın)
	Çoğul genel türü	<i>yazidiğanikenmişsiler / yazar ikenmişsiler / yazidikenmişsiler.</i> (yazarmışsınız/mışmışsınız)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişidiğanikenmişla / yézişar ikenmişla / yézişidiğanikenmişla.</i> (yazarmışsınız/mışmışsınız)
	Çoğul kötuleme türü	<i>yézişidiğanikenmişsen / yézişarikenmişsen / yézişidikenmişsen.</i> (yazarmışsınız/mışmışsınız)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yazidiğanikenmiş / yazar ikenmiş / yazidikenmiş.</i> (yazarmış, yazarmışlar/mışmış)

Olumsuz şekli de tamamlanmamış sıfat fiilinin olumsuz şekli esasında yapılır:

Örneğin: *yazmas ikenmişmen* < yaz-mas+ikenmiş+men "yazmazmışım"

oquşmaydiğanikenmişla < oqu-ş-ma-ydiğan ikenmiş+la "okumazmışsınız"

bilidiğanikenmiş < bil-idiğan ikenmiş “bilirmiş, bilirmişmiş”.

Geçmiş zamanın bu türü için Türkçede tam karşılık yoktur, fakat bağlam içeriğine göre çevrildiğinde Geniş zaman rivayet kipi ile ifade edilebilir. Örneğin:

ıçidiğanikenmiş/ıçer ikenmiş/ıçidikenmiş → Tr. *ıçermiş, ıçermişmiş*

(4) Subyéktip mölçer meylidiki pütmiğen ötken zaman hever şekli

Tr. Öznel tahminli tamamlanmamış geçmiş zaman yüklem şekli

İng. The subjektive Assessment Mood's Past Imperfect Tense Predicate.

a. -ğan'lı tamamlanmamış sıfat fiili+öznel tahminli bildirme ekinin geçmiş zaman şekli (fiil-idiğan+bol-ğay+idi+şahıs ekleri).

b. -A'lı zarf fiili + dolaysız bildirme (hikâye) çekiminin geçmiş zaman şekli (Fiil-a-t+idi+şahıs ekleri+ğu deymen). Geçmiş zamanın bu kipi fonetik değişmeler sonucu bu şekli almıştır. Zarf fiil eki -a'dan sonra gelen t sesi aslında geniş zamanın kaynaşması neticesinde ortaya çıkmıştır.

c. -Ar'lı tamamlanmamış sıfat fiili + öznel tahminli bildirme ekinin geçmiş zaman şekli

(fiil-ar idi+şahıs ekleri + ğu deymen).

Tablo XIII

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yazidiğan bolğiydim / yazattimğu deymen / yazar idimğu deymen.</i> (yazıyormuşumdur/muşmuşumdur, yazıyormuş olsam gerek)
	çoğul	<i>yazidiğan bolğiyduq / yazattuqu deymen / yazar iduqu deymen.</i> (yazıyormuşuzdur/muşmuşuzdur, yazıyormuş olsak gerek)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yazidiğan bolğiyding / yazattingğu deymen / yazar idingğu deymen.</i> (yazıyormuşsundur/muşmuşsundur)
	Tekil nezaket türü	<i>yazidiğan bolğiydingiz / yazattingizğu deymen / yazar idingğu deymen.</i> (yazıyormuşsundur/muşmuşsundur)
	Tekil hürmet türü	<i>yazidiğan bolğiydila / yazattılağu deymen / yazar idilağu deymen.</i> (yazıyormuşsunuzdur)
	Çoğul genel türü	<i>yazidiğan bolğiydinglar / yazattinglarğu deymen / yazar idinglarğu.</i> (yazıyormuşsunuzdur)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişidiğan bolğiydila / yézişattilağu deymen / yézişaridileğu deymen.</i>

		(yazıyormuşsunuzdur)
	Çoğul kötüleme	yézişidiğan bolğiding / yézişattingğu deymen / yézişaridingğu deymen. (yazıyormuşsunuzdur)
3. şahıs	Tekil çoğul	ve yazıdiğan bolğiydi / yazattiğu deymen / yazar idiğu deymen. (yazıyormuştur, yazıyormuşlardır)

Olumsuz şekli de tamamlanmamış sıfat fiilinin olumsuz şekli esasında yapılır:

Örneğin: *yazmaydığan bolğiydim* > *yaz-ma-(y)diğan+bol-ğay+idi+m* “yazmıyormuşsundur”;
Uxlaşmattingğu deymen < *uxla-ş-ma-t+idi+(i)ng+ğu deymen*
 “uyumuyormuşsunuzdur/uyumazdınız belki”

(Bu örnekteki *-t-* eki aslında geniş zaman eki *-Ar'*ın kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştır, *-ma-t* ise aslında *-ma-z* ile aynıdır.)

Görüldüğü gibi Uygurcadaki Geçmiş zamanın bu kipi için Türkçede tam karşılık yoktur. Fakat bağlam içerisindeki anlamına bakılınca, Uygurcadaki bu zaman kipinin Türkçedeki Şimdiki zaman rivayet kipi ile beklenti ve tahmin görevindeki *-Dir/-DUR* ekinin birleşmesinden oluşan bir birleşik yapıyla ifade edilebildiğini söyleyebiliriz. Örneğin:

Türkiye'ge kelmeste Türkçini bilmeydiğan bolğiydingiz? “Türkiye'ye gelmeden önce Türkçeyi bilmiyor olsanız gerek?/bilmiyormuşsunuzdur”.

On yıl burun siz Beijing'da oqattingizğu deymen “On sene evvel siz Pekin'de *okuyor olsanız gerek/okuyormuşsunuzdur*”.

(5) Obyektip mölçer meylidiki pütmiğen ötken zaman hever şekli

Tr. Nesnel tahminli tamamlanmamış geçmiş zaman yüklem şekli

İng. The objective Assessment Mood's Past Imperfect Tense.

a. Fiil-idiğan+oxşa+şahıs ekleri
kétidiğan oħşaymiz < *bar-idiğan oxşa-ymiz* “gidecekmişiz (galiba)”

b. Fiil-sa+şahıs ekleri+kérek
oylisa kérek < *oy+la-sa kérek* “düşünse gerek”

c. Fiil-idiğan + çağ+şahıs ekleri + bar (*b* sesi *v'*ye dönüşebilir ve sondaki *r* düşer).
köridiğan çeğingva < *kör-idiğan çağ+i va(r)* “görsen gerek”

Geçmiş zamanın bu türü *Obyektip mölçer meylidiki pütmiğen şimdiki zaman hever şekli* ile şeklen aynıdır.

Tablo XIV

Şahıs Türü	Örnekler
tekil	<i>yazıdiğan oħşaymen / yazsam kérek / yazıdiğan çeğimba.</i> (yazıyormuşumdur, yazsam gerek)

1. şahıs	çoğul	<i>yazidiğan oħşaymiz / yazsaq kérek / yazidiğan çéğimizva.</i> (yazıyormuşuzdur, yazsak gerek)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yazidiğan oħşaysen / yazsang kérek / yazidiğan çéğingva.</i> (yazıyormuşsundur, yazsan gerek)
	Tekil nezaket türü	<i>yazidiğan oħşaysiz / yazsingiz kérek / yazidiğan çéğingizva.</i> (yazıyormuşsundur, yazsanız gerek)
	Tekil hürmet türü	<i>yazidiğan oħşayla / yazsila kérek / yazidiğan çéğiliriva.</i> (yazıyormuşsundur, yazsan/ız gerek)
	Çoğul genel türü	<i>yazidiğan oħşaysiler / yazsanglar kérek / yazidiğan çéğinglarva.</i> (yazıyormuşsunuz, yazsanız gerek)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişidiğan oħşayla / yézişsila kérek / yézişidiğan çéğiliriva.</i> (yazıyormuşsunuzdur, yazsanız gerek)
	Çoğul kötöleme türü	<i>yézişidiğan oħşaysen / yézişsang kérek / yézişidiğan çéğingva.</i> (yazıyormuşsunuzdur, yazsanız gerek)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yazidiğan oħşaydu / yazsa kérek / yazidiğan çéği.</i> (yazıyormuştur, yazıyorlarmışdır, yazsa gerek)

Olumsuz şekli ise olumsuzluk ekleri *-ma/-me* ile yapılır. Örneğin:

körmeydiğan oħşaymiz < kör-me-(y)diğan oħşa-(y)miz “görmüyormuşuzdur”

qatnaşmisa kérek < qatnaş-ma-sa kérek “katılmıyormuştur”

içmeydiğan çéğingva < iç-me-(y)idiğan çağ+i+ba(r) “içmiyormuşsundur”.

Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Şimdiki zaman rivayet kipi ile tahmin bildiren ‘galiba’, ‘belki’, ‘-sa gerek’ gibi çekimlerin birlikte kullanılması suretiyle ifade edilebilir. Örneğin:

Dadam ete kelmeydiğan oħşaydu/ kelmise kérek “Babam yarın gelimiyormuş galiba / gelmezse gerek”.

Meni tonumaydiğan oħşaysen/çéğingva “Beni tanımıyormuşsun galiba/tanımiyor olsan gerek”.

Hava tutulup ketti, yamğur yağsa kérek “hava tutuldu, yağmur yağsa gerek”.

Uygurcada fiillerin tamamlanmamış geçmiş zamanın kiplerinin hepsinde eylemin gerçekleşme durumunun geçmişte ya da ilgili bir olaydan evvel (zaten) mevcut olduğu dile getirilir.

Örneğin: *Men u çağda Ğulcida yaşayttim* “Ben o zamanlar Gulca’da yaşıyordum/yaşardım”.

Ular bultur tonuşmaydiken / tonuşmaydiğaniken / tonuşmas iken “Onlar geçen sene tanışmıyorlarmış/tanışmazlarmış.”

Zulyar u küni işqa baratti, çağırsanglarmu baralmaytti “Zulyar o gün işe gidecekti, çağırsanız bile gelemezdi.”

Saatni toğurlimiğan bolsaq uxlap qalar ikenmiz/qalidikenmiz “Alarm kurmasaymışız uyuya kalırmışız.”

Arqimizğa qayrılmığan bolsaq, séni körmey qalar ikenmişmiz/qalidikenmişmiz “Arkamıza dönmeseymişiz seni görmezmişiz.”

Başıqning déyişçe u yiğingä menmu qatnişidiğan oxsaymen “Müdürün dediğine göre o toplantıya ben de katılıyormuşum/katılacaktım galiba.”

Adem evetmistem kelmeytingizğu deymen “Birini göndermeseydim gelmeyecektiniz değil mi.”

U ezelden haraq içmeydiğan çeği(va). “O ezelden beri içki içmiyor olsa gerek”.

2.4. İzçil ötken zaman / Devam eden geçmiş zaman / The Past Continuous Tense Predicate Form.

(1) Vastisiz bayan meylidiki izçil ötken zaman

Tr. Devam eden geçmiş zaman hikâye si

İng. The Direct Statement Mood’s Past Continuous Tense predicate form.

a. a’lı zarf fiili + dolaysız bildirme kipinin geçmiş zaman şekli
körüvatattim < kör-üp yat-ar idi+m “görüyordum, izliyordum”

b. -İp’lı zarf fiil+ dolaysız bildirme kipinin geçmiş zaman şekli
kütüvatqanidi < küt-üp yat-qan idi “bekliyordu”

c. Süreklilik bildiren (-İp’lı) zarf fiili+ dolaysız bildirme kipinin geçmiş zaman şekli

yézişivétividing < yaz-ivat-ip idi+(i)ng “yazıyordunuz, yazışıyordunuz”

d. -maq’lı isim fiil+ dolaysız bildirme kipinin geçmiş zaman şekli
külmekte iduq < kül-mek+te idi+uq “gülmekteydik”.

e. Süreklilik bildiren durum fiiler (*oltur-, yat-, tur-, yür-*)- dolaysız bildirmekipinin geçmiş zaman şekli

kütüp olturattinglar < küt-üp oltur-ar idi+nqlar “bekliyordunuz”

yep yatattıla < ye-p yat-ar idi+le “yiyordunuz, yiyip yatıyordunuz”.

Tablo XV

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yézivatattim / yézivatqanidim / yézivétividim/ yazmaqta idim/ oqup olturattim</i> (yazıyordum, yazmaktaydım; okuyordum)
	çoğul	<i>yézivatattuq / yézivatqaniduq / yézivétividuq / yazmaqta iduq/oynap yürettuq</i> (yazıyorduk, yazmaktaydık; oynuyorduk)
	Tekil genel türü	<i>yézivatatting / yézivatqaniding / yazmaqta iding / oqup yatatting, oqup turuviding, oqup yürgeniding</i>

2. şahıs		(yazıyordun, yazmaktaydın; okuyurdun)
	Tekil nezaket türü	<i>yézivatattingiz / yézivatqanidingiz / yézivétividingiz/ yazmaqta idingiz / oqup olturattingiz, oqup turuvidingiz, oqup yürügenidingiz</i> (yazıyordun/uz, yazmaktaydın/ız; okuyordun/uz)
	Tekil hürmet türü	<i>yézivatattıla / yézivatqandile / yazmaqta idile / oqup yatattıla, qarap turattıla</i> (yazıyordun/uz, yazmaktaydın/ız, okuyordun/uz, bakıp duruyordun/uz)
	Çoğul genel türü	<i>yézivatattinglar / yézivatqanidinglar /yazmaqta idinglar, kütüp turattinglar, kütüp olturattinglar, yürüvidinglar</i> (yazıyordunuz, yazmaktaydınız; bekliyordunuz)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişivatattıla / yézişivatqanidile / yézişivétividile/ qarap turuşqanidile, yézip olturuşattıla.</i> (yazıyordunuz, yazmaktaydınız; bakıp duruyordunuz)
	Çoğul kötuleme türü	<i>yézişivatatting / yézişivatqaniding / yézişivétividing/ yézip olturuşatting, külüp yürüşetting</i> (yazıyordunuz, yazmaktaydınız; yazışıp duruyordunuz, gülüşüyordunuz)
3. şahıs	Tekil ve çoğul	<i>yézivatatti / yézivatqanidi / yézivétividi/ yazmaqta idi / yézip olturatti, qarap turatti, kütüp yatatti</i> (yazıyordu, yazmaktaydı/yazıyorlardı, yazmaktalardı; bakıp duruyordu, bekliyorlardı.)

Olumsuz şekli fiil tabanına olumsuzluk eki *-ma,-me*’lerin katılmasıyla oluşur.

Örneğin: *yazmayvatattim* < *yaz-ma-ip yat-ar idi+m / yazmayvatqanidim* < *yaz-may-ip yat-qan idi+m* (yazmıyordum)

Bu biçim geçmiş zamandaki sürekliliği ifade eden *-(i)vat/-Uvat-* eki oluşmaktadır. *-(I)vat* yardımcı fiili Türkçedeki *-(I)yor* ekiyle aynı anlamı taşıyor. Türkçedeki bu *-(I)yor-*şimdiki zaman ekinin yorur yardımcı fiilinden geldiği gibi Uygurcadaki *-(i)vat/(U)vat* şimdiki zaman eki de aslında *yat-* yardımcı fiilinin ekleşmesiyle ve fonetik değişime uğraması neticesinde ortaya çıkmıştır.

Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Şimdiki zaman hikâye kipiyle ifade edilir, fakat ekler farklıdır. Örneğin:

Apam kelgende tapşuruq işlevatattim “Annem geldiğinde ödev yapıyordum/yapmaktaydım”

Bekla ussap ketkeçke su içip içip qanmayvatatti “Çok susadığı için suyu içe içe (bir türlü) kanmıyordu”

U köl boyıda kök asmanğa qarap yatatti “O göl kenarında mavi gökyüzüne bakıp yatıyordu”.

(2) Vastilik bayan meylidiki izçil ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaylı beyan meylindeki süreklilik bildiren duyulan geçmiş zaman yüklem şekli → Devam eden duyulan geçmiş zaman hikâyesi.

İng. The İndirect Statement Mood's Past Continuous Tense predicate form.

a. Süreklilik bildiren sıfat fiili-dolaylı bildirme çekimleri
kétivatqanikenmen < ket- ivat-qan iken+men "gidiyormuşum"

b. Süreklilik bildiren (-İp'lı) zarf fiili+ dolaylı bildirme çekimleri
içivétivikenmen < iç-ivat-ip iken+men "içiyormuşum"

c. Devam eden görülen şimdiki zaman kipinin 3. şahıs şekli + dolaylı bildirme çekimleri

yézivatidikenmen < yaz-ivat (i)di iken+men "yazıyormuşum"

d. Süreklilik bildiren fiiler (*oltur-, yat-, tur-, yür-*)- dolaylı bildirme çekimleri"
kütüp olturğanikensiler < küt-üp oltur-ğan iken+siler "bekliyormuşsunuz"

körüp yürüşivikenla < kör-üp yür-üş-üp iken+la "görüşüyormuşsunuz."

mahtap yürüşivikenla < mahta-p yür-üş-üp iken+la "övip duruyormuşsunuz".

Tablo XVI

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yézivatqanikenmen / yézivétivikenmen / yézivatidikenmen / yézivatidikenmen, yézivétiptikenmen, qarap olturğanikenmen</i> (yazıyormuşum, yazmaktaymışım; bakıp duruyormuşum)
	çoğul	<i>yéziwatqanikenmiz / yézivétivikenmiz / yézivatidikenmiz / yézivétiptikenmiz, kütüp turuvikenmiz, kütüp olturuvikenmiz</i> (yazıyormuşuz, yazmaktaydıkımız; bekliyormuşuz)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yézivatqanikensen / yézivikensen / yéziwatidikensen / yézivétiptikensen, oqup yétiptikensen, oqup turuptikensen</i> (yazıyormuşsun, yazmaktaymışsın; okuyormuşsun)
	Tekil nezaket	<i>yézivatqanikensiz / yézivikensiz / yéziwatidikensiz / yézivétiptikensiz, külüp yüridikensiz,</i> (yazıyormuşsun, yazmaktaymışsın; gülüyormuşsun)
	Tekil hürmet	<i>yézivatqanikenla / yézivikenla / yéziwatidikenla / yézivétiptikenla, yézip olturğanikenla, qarap turuvikenla</i> (yazıyormuşsun, yazmaktaymışsın; bakıp duruyormuşsun)
	Çoğul genel	<i>yézivatqanikensiler / yézivétivikensiler / yézivatidikensiler / yézivétiptikensiler, kütüp turuvikensiler, kütüp olturğanikensiler</i> (yazıyormuşsunuz, yazmakymışsınız; bekliyormuşsunuz)
	Çoğul hürmet	<i>yézişivatqanikenla / yézişivétivikenla / yézişivatidikenla / yézişivétiptikenla, mahtap yürüşivikenla, kériş turuşuptikenla</i> (yazıyormuşsunuz, yazmakymışsınız; övüp duruyormuşsunuz, geliyormuşsunuz)

	Çoğul kötüleme	<i>yézişivatqanikensen / yézişivétivikensen / yézişivaidikensen / yézişivétiptikensen, kütüp turuşidikensen, kütüp yétişidikensen</i> (yazıyomuşsunuz, yazmakymışsınız; bekleyip duruyomuşsunuz)
3.	Tekil ve şahıs çoğul	<i>yézivatqaniken / yézivétiviken / yézivatidiken / yézivétiptiken, okup olturğaniken, oqup olturidiken</i> (yazmakta ikenmiş, yazıyormuş; okuyormuş)

Olumsuz şekli fiil tabanına olumsuzluk eki *-ma,-me*'lerin katılmasıyla oluşur.

Örneğin: *kelmeyvatqaniken < kel-ma-(y)ip yat-qan iken* "gelmiyormuş" / *yazmayvatqanikensen < yaz-ma-(y)ip yat-qan iken+sen* (yazmıyormuşsun)

Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Şimdiki zaman rivayet kipi ile ifade edilebilir, Örneğin:

Etigendin keçkiçe kitap oqup olturidiken "Sabahtan akşama kadar kitap okuyormuş/okup duruyormuş"

Oqutquçi sınıfqa kirgende o ikisi texiçe tillişivatqaniken "Öretmen sınıfa girdiği vakit o ikisi hala (bir birini) sövüşüyormuş."

(3) Anglatma bayan meylidiki izçil ötken zaman hever şekli

Tr. anlatma (söylenti) beyan meylindeki süreklilik bildiren geçmiş zaman yüklem şekli → Devam eden anlatılan geçmiş zaman rivayeti'

İng. The Hearsay Statement Mood's Past Continuous Tense predicate.

Geçmiş zamanın bu kipi *vastilik beyan meylindeki izçil ötken zaman hever şekline* (bk. bir üstteki başlık 2) *-miş* ekinin eklenmesiyle; veya ondan sonraki hikâye kipi ile rivayet kipinin geçmiş zaman şeklinin yerlerini değiştirmesi suretiyle yapılır. Yani:

a. Fiil-ivatqan+miş + şahıs ekleri / şahıs ekleri+miş
körüvatqanikenmişmen < körü-üvat-qan iken+miş+men "görüyormuşum/muşmuşum"

b. Fiil-ivatipiken+miş + şahıs ekleri / şahıs ekleri + miş
yézivétivikenmişmiz < yaz-ivatip iken+miş+miz "yazıyormuşuz/muşmuşuz"

c. Süreklilik bildiren yardımcı fiiler (*oltur-, yat-, tur-, yür-*) dolaylı bildirme çekimleri şahıs ekleri / şahıs ekleri + miş

kütüp olturğanikenmişsiler < küt-üp oltur-ğan iken+miş +siler "bekliyormuşsunuz"

körüp yürüşivikenlamış < kör-üp yür-üş-üp iken+la+miş
"görüşüyormuşsunuz/muşmuşsunuz."

mahtap yürüşüvikenmişla < mahta-p yür-üş-üp iken+miş+la "övip duruyormuşsunuz/muşmuşsunuz".

Tablo XVII

Şahıs Türü		Örnekler
	tekil	<i>yézivatqanikenmişmen / yézivétivikenmişmen / yézivatidikenmişmen / yézivatidikenmişmen / yézivétiptikenmişmen / yézivétiptikenmişmen / yézivétiptikenmişmen</i> (yazıyormuşum/muşmuşum)

1. şahıs	çoğul	<i>yézivatqanikenmişimiz / yézivétivikenmişimiz / yézivatidikenmişimiz / yézivatidikenmmizmiş / yézivétiptikenmizmiş / yézip olturğanikenmizmiş (yazıyormuşuz/muşmuşuz)</i>
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yézivatqanikenmişsen / yézivétivikenmişsen / yézivatidikenmişsen / yézivatidikensenmiş / yézivétiptikensenmiş / yézip olturğanikensenmiş (yazıyormuşsun/muşmuşsun, yazıp duruyormuşsun/muşmuşsun)</i>
	Tekil nezaket türü	<i>yézivatqanikenmişsiz / yézivétivikenmişsiz / yézivatidikenmişsiz / yézivatidikensizmiş / yézivétiptikensizmiş / yézip olturğanikensizmiş (yazıyormuşsunuz/muşmuşsunuz)</i>
	Tekil hürmet türü	<i>yézivatqanikenmişla / yézivétivikenmişla / yézivatidikenmişla / yézivatidikenlamış / yézivétiptikenlamış / yézip olturğanikenlamış (yazıyormuşsunuz/muşmuşsunuz)</i>
	Çoğul genel türü	<i>yézivatqanikenmişsiler / yézivétivikenmişsiler / yézivatidikenmişsiler / yézivétiptikensilermiş, kütüp turuvikensilermiş, kütüp olturğanikenmişsiler (yazıyormuşsunuz/muşmuşsunuz; bekliyormuşsunuz/muşmuşsunuz)</i>
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişivatqanikenmişla / yézişivétivikenmişla / yézişivatidikenmişla / yézişivatidikenlamış / yézişivétiptikenlamış / yézişip olturğanikenlamış (yazıyormuşsunuz/muşmuşsunuz)</i>
	Çoğul kötüleme türü	<i>yézişivatqanikenmişsen / yézişivétivikenmişsen / yézişivatidikenmişsen / yézişivétiptikensenmiş / yézişip olturğanikensenmiş (yazıyormuşsunuz/muşmuşsunuz, duruyormuşsunuz/muşmuşsunuz)</i>
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yézivatqanikenmiş / yézivétivikenmiş / yézivatidikenmiş / yézivatidikenmiş / yézivétiptikenmiş / yézip olturğanikenmiş (yazıyormuş /muşmuş, yazıyorlarmış)</i>

Olumsuz şekli fiil tabanına olumsuzluk eki *-ma,-me*'lerin katılmasıyla oluşur.

Örneğin: *kelmeyvatqanikenmişmen < kel-may-(i)vat-qan iken+miş+men*
"gelmiyormuşum/muşmuşum"

yazmayvatqanikensenmiş < yaz-may+ (i)vat-qan iken+sen+miş
(yazmıyormuşsun/muşmuşsun)

izdeşmey yürüşkenikensenmiş < iz+de-ş-mey yür-üş-ken iken+sen+miş "(bir birinizi) araşmıyormuşsunuz/muşmuşsunuz"

Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Şimdiki zaman rivayet çekimi ile ifade edilebilir, Örneğin:

O öyge kelgende sen tamaq étivaqanikensenmiş "O eve geldiğinde sen yemek yapıyormuşsun".

Şunçe davalansimu késilü saqaymayvatqanikenmiş "Ne kadar tedavi görse bile hastalığı iyileşmiyormuş."

(4) Subyektip mölçer meylidiki izçil ötken zaman hever şekli

Tr. öznel tahminli süreklilik bildiren geçmiş zaman yüklem şekli→ Devam eden öznel tahminli geçmiş zaman kipi

İng. The subjektive Assessment Mood's Past Continuous Tense Predicate.

Geçmiş zamanın bu türü Süreklilik birldiren sıfat fiillere Öznel tahminli bildirme çekimlerinin Geçmiş zaman şekli eklenerek veya *vastisiz beyan meylidiki devam eden şimdiki zaman yüklem şekli'*ne + *ğu deymen* ekinin eklenmesiyle oluşur. Yani:

- a. Fiil-ivatqan /-Uvatqan+ bolğay idi +şahıs ekleri
İşlevatqan bolğiydim < işle-vatqan + bolğay + idi +m "çalışıyormuşumdur"
- b. Fiil-ip yat+ar idi + şahıs ekleri + ğu deymen
kütüvatattingğu deymen < küt-üp yat-ar idi +(i)ng + ğu deymen "bekliyormuşsundur"
- c. Süreklilik bildiren (-İp'lı) zarf fiili+ idi + şahıs eki + ğu deymen
yézivétividinglarğu deymen < yaz-ivat-ip idi + (i)nglar + ğu deymen "yazıyormuşsunuzdur"
yézivétividiğu deymen < yaz-ivat-ip + idi + ğu deymen "yazıyormuştur"
- d. Süreklilik bildiren yardımcı fiiler (*oltur-, yat-, tur-, yür-*) - ar idi + şahıs ekleri + ğu deymen
yatattimğu deymen < yat-ar idi +m + ğu deymen "yatıyormuşumdur"
- e. Süreklilik bildiren yardımcı fiiler (*oltur-, yat-, tur-, yür-*)-GAn bolğay idi +şahıs ekleri
qarap turuşğan boğiyding < qarap tur-uş-qan bolğay idi+ing "bakıp duruyormuşsunuzdur".

Tablo XVIII

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yézivatqan bolğiydim / yézivatattimğu deymen / yézip olturğan bolğiydim, yatattimğu deymen</i> (yazıyor olsam gerek, yazıyormuşumdur; yatıyormuşumdur)
	çoğul	<i>yézivatqan bolğiyduq / yézivatattuqqu deymen, kütüp turğan bolğiyduq, olturğan boğiyduq</i> (yazıyormuşuzdur, yazmaktaymışızdır; gülüp duruyormuşuzdur; olturuyormuşuzdur)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yézivatqan bolğiyding / yézivatqanidingğu deymen, izdep yürüvidingğu deymen</i> (yazıyormuşsundur yazmakta olsam gerek; arayıp duruyormuşsundur)
	Tekil nezaket türü	<i>yézivatqan bolğiydingiz / yézivatattingizğu deymen, qarap yatqan bolğiydingiz, olturğanidingizğu deymen</i> (yazıyormuşsundur, baka duruyormuşsundur, olturuyor olsan gerek)
	Tekil hürmet türü	<i>yézivatqan bolğiydila / yézivatqanidilağu deymen / yézip olturattılağu deymen, oqup yatqanidilağu deymen</i> (yazıyormuşsundur, yazmakta olsan gerek, okup yatıyormuşsundur)

	Çoğul genel türü	<i>yézivatqan bolğiydinglar / yézivétividinglarğu deymen / kütüp turuvidinglarğu deymen, olturğan bolğiydinglar.</i> (yazıyormuşsunuzdur, yazmakta olsanız gerek)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişivatqan bolğiydila / yézişivatattılağu deymen/ yézişividilağu deymen, qarap turuşqan bolğiydila.</i> (yazıyormuşsunuzdur, yazmakta olsanız gerek)
	Çoğul kötöleme türü	<i>yézişivatqan bolğiyding / yézişivatqanidingğu deymen, izdep yürüşken bolğiyding, yétişqanidingğu deymen</i> (yazıyormuşsunuzdur, yazmakta olsanız gerek)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yézivatqan bolğiydi / yézivétividiğu deymen, qarap olturğan bolğiydi, külüp yürettiğu deymen.</i> (yazıyormuştur, yazmakta/yazıyor olsa gerek)

Bunların olumsuz şekli ise fiil tabanına olumsuzluk bildiren -ma/-me eklerinin eklenmesiyle yapılır. Örneğin:

yazmayvatqan bolğiydi < yaz-ma-y(i)vatqan bolğay +idi “yazmıyormuştur/yazmıyor olsa gerek”.

Geçmiş zamanın bu türü Türkçede Şimdiki zaman rivayet kipi ile beklenti ve tahmin bildiren -Dir/-DUr eklerinin birleşmesiyle yahut şimdiki zaman ekinden sonra ‘olsa gerek’ çekimini getirmek suretiyle ifade edilebilir. Örneğin:

Apang sen tuğulğandin beri sening caparingni tartivatqan bolğiydi “Annen sen doğduğundan beni senin çileni çekiyormuştur/çekiyor olsa gerek”.

Akşam saet 9’da keldim, u çağda sen téxi uxlimiğan bolğiyding “Akşam saat 9’da geldim, o zaman sen henüz uyumamışsındır/uyumuyor olsan gerek.”

(5) Obyéktip mölçer meylidiki izçil ötken zaman hever şekli

Tr. nesnel tahminli süreklilik bildiren geçmiş zaman yüklem şekli→ Devam eden nesnel tahminli geçmiş zaman kipi

The objective Assessment Mood’s Past Imperfect Tense.

Bu türü nesnel düşünceli sürekli şimdiki zaman kipiyle şeklen olarak aynıdır.

Şahıs Türü		Örnekler
1. şahıs	tekil	<i>yézivatqan ohşaymen / yézivatqan bolsam kérek / yézivatqan çéğimba</i> <i>/ yézip olturğan ohşaymen</i> (yazıyormuşum galiba, yazıyor olsam gerek)
	çoğul	<i>yézivatqan ohşaymiz / yézivatqan bolsaq kérek / yézivatqan çéğimizva</i> <i>/ yézip olturğan ohşaymiz.</i> (yazıyormuşuz galiba, yazıyor olsak gerek)

2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yézivatqan ohşaysen / yézivatqan bolsang kérek / yézivatqan çéğingva</i> <i>/yézip olturğan ohşaysen</i> (yazıyormuşsun galiba, yazmaktaymışsın galiba, yazıyor olsan gerek)
	Tekil nezaket türü	<i>yézivatqan ohşaysiz / yézivatqan bolsingiz kérek / yézivatqan çéğingizva</i> <i>/yézip olturğan bolsingiz kérek.</i> (yazıyormuşsun galiba, yazmaktaymışsın galiba, yazıyor olsan gerek)
	Tekil hürmet türü	<i>yézivatqan ohşayla / yézivatqan bolsila kérek / yézivatqan çéğiliriva</i> <i>/yézip olturğan çéğiliriva.</i> (yazıyormuşsun galiba, yazmaktaymışsın galiba, yazıyor olsan gerek)
	Çoğul genel türü	<i>yézivatqan ohşaysiler / yézivatqan bolsanglar kérek / yézivatqan çéğinglarva / yézip olturğan bolsanglar kérek.</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazıyor olsanız gerek)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişivatqan ohşayla / yézişivatqan bolsila kérek / yézişivatqan çéğiliriva / yézişip olturğan bolsila kérek.</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazıyor olsanız gerek)
	Çoğul kötuleme türü	<i>yézişivatqan ohşaysen / yézişivatqan bolsang kérek / yézişivatqan çéğingva / yézişip olturğan bolsang kérek.</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazıyor olsanız gerek)
3. şahıs	Tekil ve çoğul aynıdır	<i>yézivatqan ohşaydu / yézivatqan bolsa kérek / yézivatqan çéğiva / yézip olturğan bolsa kérek.</i> (yazıyormuş galiba/ yazıyorlarmış galiba, yazmakta olsa gerek)

Bunların olumsuzu da fiil tabanına olumsuzluk bildiren -ma/-me eklerinin eklenmesiyle oluşur. Örneğin:

yaz-ma-y-wat-at-qan oxşaymen (yazmıyormuşum galiba, yazmıyor olsam gerek);

yaz-ma-y+oltur-ğan oxşaysiler < *yaz-ma-y oltur-ğan oxşa-y-siler* (yazmıyormuşsunuz galiba, yazmıyor olsanız gerek).

Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Şimdiki zaman rivayet kipi ile tahmin anlamındaki ‘galiba’çekiminin birlikte kullanılmasıyla yahut şimdiki zaman eki ile ‘olsa gerek’ çekiminin birlikte kullanılmasıyla ifade edilebilir. Örneğin:

Bu yerge iki yildin béri qar yağmayvatqan oxşaydu “Buraya iki senedir kar yağmıyormuş galiba.”

Duttar çalimen deginige qarığanda biridin üginivatqan çéğiva “Duttar çalacağım dediğine göre birinden öğreniyor olsa gerek”.

Fiilin süreklilik içindeki geçmiş zaman kiplerinin hepsinde eylemin sürekli devam eden ya da durgun (haraketsiz) durumunun bundan önce veya başka bir işten önce (zaten) mevcut olduğu ifade edilir. Örneğin.

Ular kelgende biz yiğün êcivatqantuq “Onlar geldiğinde biz toplantı açıyorduk.”

Ahmetmu maqale yêzivitiptikenmiş, toxtutup qoyuptimiş “Ahmet de makale yazıyormuş, durdurmuş/muşmuş”

Kirsem kitap oqup olturğanikensiz, asta qaytip çiqtim “Girdiğimde kitap okuyormuşsunuz, yavaşva geri çıktım.”

Biz u çağlarda yer islahati êlip barmaqta iduq “Biz o zamanlar toprak devrimi yapmaktaydık.”

2.5. Meqset ötken zaman hever şekli / Geçmiş zaman niyet kipi (Niyet bildiren Geçmiş zaman)/ The Past Intention Tense Predicate Form.

Uygurcada *Meqset péili* terimi ile adlandırılan fiil türü vardır. Bunu Türkçeye “Maksat fiili (niyet kipli fiil)” şeklinde aktarabiliriz. Uygurcadaki niyet kipli fiiller *-mAk*’lı isim fiillere *-çi* ekinin eklenmesiyle türetilir. Örneğin:

yaz-maq+çi “yazacak, yazma niyetinde”; *kel -mek+çi* “gelecek, gelme niyetinde”

Bunun olumsuz şekli ise maksat fiili ile bildirme eklerinin arasına olumsuzluk bildiren *emes* “değil” bağlacının getirilmesiyle oluşur. Örneğin:

yazmaqçi emestım “yazacak değildim”

yaz-maqçi emes iken+miş+men “yazmayacaktım, yazma niyetinde değilmışim”.

yazmaqçi emes bolğidingiz < yaz-maqçi emes bolğay idingiz “yazmayacaktımsınızdır, yamak niyetinde değilmışsinizdir”.

(1) Vastisiz bayan meylidiki meqset ötken zaman hever şekli

Tr. Dolaysız beyan meylindeki maksat geçmiş zaman yüklem şekli → Niyet bildiren Görülen geçmiş zaman hikâyesi

İng. The Direct Statement Mood’s Past Intention Tense predicate form.

Maksat fiili+ geçmiş zaman hikâyesi (bildirme eki ile niyet kipli fiilin birleşmesi sonucu bildirme ekinin başındaki *i* sesi düşer). Örneğin:

barmaqçidim > bar-maqçi+ idim “varacaktım, varma niyetindeydim, varmak istiyordim

ketmekçidinglar > ket-mekçi-idi+(i)nglar “gidecektiniz, gitme niyetindeydiniz, gitmek istiyordunuz”.

Olumsuz şekli ise fiil tabanına *-ma/-me* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle veya olumsuzluk bildiren *değil* sözünün eklenmesiyle yahut da *-mAk*’lı isim fiillerden sonra *istemiyor+şahıs ekleri* yapısını getirme suretiyle ifade edilebilir. Örneğin:

külmekçi emestim < kül-mekçi emes-tim (< idi+m) “gülmeyecektim, gülme niyetinde değildim”

Görüldüğü gibi Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki gelecek zaman hikâye kipiyle veya *-mA/-mAk*’lı isim fiillerle *niyetinde idi* yapısının birlikte kullanılması ile, yahut da *-mAk*’lı isim fiillere *istiyor+idi +şahıs ekleri* yapısının eklenmesiyle ifade edilebilir.

Sen kelme disengmu men yenila baqmaqçidim “Sen gelme desen de ben gelecektim/gelmek istiyordum/gelme niyetindeydim”

Xapa bolma, eslide bundak dimekçi emestim “kızma, aslında böyle demeyecektim, böyle demek istemiyordum ”

(2) Vastilik bayan meylidiki meqset otken zaman hever şekli

Tr. Dolaylı beyan meylindeki maksat geçmiş zaman yüklem şekli → Niyet bildiren Duyulan geçmiş zaman hikâye si

İng. The İndirect Statement Mood’s Past İntention Tense predicate form.

Maksat fiili + duyulan geçmiş zaman hikâyesi+şahıs ekleri. Örneğin:

yazmaqçıkenmen > *yaz-maqçı-iken-men* “yazcakmışım/ yazma niyetindeymişim/ yazmak istiyormuşum”

yézişmaqçikensen > *yaz-iş-maqçı-iken+sen* “yazcakmışsınız/ yazmak niyetindeymişsiniz /istiyormuşsun”

Olumsuz şekli için örnekler:

körmekçi emeskenmen < *kör-mekçi emes +iken men* “görmek niyetinde değilmişim”.

Görüldüğü gibi Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Gelecek zaman rivayeti kipiyle veya –*mA/-mAk*’li isim fillerle *niyetinde imiş + şahıs ekleri* yapısının birlikte kullanılması ile yahut da –*mAk*’lı isim fiillere *istiyormuş+şahıs ekleri* yapısının eklenmesiyle ifade edilebilir.

Anglisam Ürümçi’ge ketmekçikensiz “Duyduğuma göre Ürümçi’ye gidecekmişsiniz/ gitmek niyetindeymişsin/istiyormuşsun.”

(3) Anglatma bayan meylidiki meqset ötken zaman

Tr. Anlatma (söylenti) beyan meylindeki maksat geçmiş zaman yüklem şekli → Niyet bildiren geçmiş zaman rivayeti

İng. The Hearsay Statement Mood’s Past İntention Tense predicate form.

a. Maksat fiili+geçmiş zaman rivayeti

b. Görülen geçmiş zaman maksat kipi+miş (bildirme ekinin maksat fiiliyle birleşmesi sonucunda baştaki i sesi düşer). Örneğin:

yazmaqçıkenmişmen < *yaz-maqçı+iken+miş+men* “yazcakmışım/mışmışım, yazmak istiyormuşum/muşmuşum, yazmak niyetindeymişim/mişmişim”

yazmaqçıkenlamış < *yaz-maqçı+iken+la(r)+miş* “yazcakmışsınız/mışmışsınızı, yazmak istiyormuşsun/ niyetindeymişmişsiniz,”

Olumsuz şekli:

kelmekçi emeskenmiş < *kel-mekçi emes+iken+miş* “gelmeyecekmişmiş, gelmek istemiyormuşmuş, gelme niyetinde değilmemişmiş”

Görüldüğü gibi Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Gelecek zaman rivayeti kipiyle veya –*mA/-mAk*’li isim fillerle *niyetinde imiş(miş) + şahıs ekleri* yapısının birlikte kullanılması ile, yahut da –*mAk*’lı isim fiillere *istiyormuş(muş)* yapısının eklenmesiyle ifade edilebilir.

Meni tamaqqa tekliq qilmaqçikensenmiş “Beni yemeye davet edecekmişmişsin/etmek istiyormuş(muş)sun/etme niyetindeymişsin”

(4) Subyektip mölçer meylidiki meqset ötken zaman hever şekli

Tr. Öznel tahminli maksat geçmiş zaman → öznel tasarılı, niyet bildiren geçmiş zaman

İng. The subjektive Assessment Mood’s Past İntention Tense.

Maksat fiili+ öznel tahminli bildirme ekleri + şahıs ekleri.

yazmaqçı bolğiydim < *yaz-maqçı+bolğay-+idi+m* “yazacakmışımdır, yazmak istiyormuşumdur”

yézişmaqçitingğu deymen < *yaz-iş+maqçı idi+(i)ng + ğu deymen* “yazacakmışımdır, yazmak istiyormuşumdur”

yazmaqçidiğu deymen < *yaz-makçı+idi+ğu deymen* “yazacakmıştır, yazmak istiyormuştur, yazmak niyetindeymiştir”

Olumsuz şekli:

yazmaqçı emes bolğiydi < *yaz-maqçı emes bol-ğay idi* “yazmayacakmıştır, yazmak niyetinde değildir”

yazmaqçı emestingğu deymen < *yaz-maqçı emes+idi+(i)ng+ğu deymen* “yazmayacakmışımdır, yazmak niyetinde değildir/istemiyormuşumdur”.

Görüldüğü gibi Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Gelecek zaman rivayeti kipinin tahmin ve beklendi anlamındaki -Dİr/DUR eki birlikte kullanılmasıyla veya -mA/-mAk’li isim fiillerle *niyetinde imiş(miş) + Dİr/-DUR + şahıs ekleri* yapısının birlikte kullanılması ile yahut da -mAk’li isim fiillere *istiyormuş(muş) + Dİr/-DUR + şahıs ekleri* yapısının eklenmesiyle ifade edilebilir. Örneğin:

U bugün öyde yalğuz qélip aram almaqçidiğu deymen “U bugün evde yalnız başına dinlenecektir/dinlenmek istiyormuştur”

(5) Obyéktip mölçer meylidiki meqset ötken zaman hever şekli

Tr. Tr. Nesnel tahminli maksat geçmiş zaman → Nesnel tahminli, niyet bildiren geçmiş zaman

İng. The objective Assessment Mood’s Past İntention Tense.

Maksat fiili+Nesnel tahminli bildirme eklerinin *oxşa-/bol-* temelindeki şekilleri.

yazmaqçı oxşaymen < *yaz-maqçı oxşa-y-sen* “yazacakmış(mış)ım galiba”

yazmaqçı bolsang kérek < *yaz-maqçı bolsa-(i)ng kérek* “yazacak olsan gerek, yazmak niyetinde olsan gerek”

Olumsuz şekli maksat fiilinden sonra *emes* olumsuzunu getirmek suretiyle yapılır. Örneğin:

kelmekçi emes oxşaydu < *kel-mekçi emes oxşa-y-du* “gelmeyecekmiş galiba, gelmek niyetinde değilmiş”.

Görüldüğü gibi Geçmiş zamanın bu türü Türkçedeki Gelecek zaman rivayeti veya buna galiba, belki gibi tahmin bildiren sözlerin eklenmesiyle veya -mA/-mAk’li isim fiillerle *niyetinde imiş(miş) + + şahıs ekleri + (galiba/belki~ -sa kérek ~ -ğan çéğiva)* yapısının birlikte kullanılması ile yahut da -mAk’li isim fiillere *istiyormuş(muş) + şahıs ekleri (galiba/belki)* yapısının eklenmesiyle ifade edilebilir. Örneğin:

Meni kütüvalğili poyiz istanisiğa çıkmaqçı oxşaydu/çıqsa kérek/çiqidiğan çéğiva “Beni karşılamak için tren istasyonuna gelecekmiş galiba/gelmek niyetinde olsa gerek.”

Geçmiş zamanın maksat kipi hangi biçiminde olursa olsun hepsinde eylemin niyet edilen veya pılanlanan bir iş olarak başka bir işten önce (zaten) mevcut olduğu ifade edilir. Örneğin:

Özemu Ğulciğa barmaqçidim, şunga ular bilen bille mangdim “Ben de Gulca’ya gidecektim/gitmek istiyordum/niyetindeydim, bu yüzden onlarla beraber gittim.

Eger tekliq qilsang, Semetmu kelmekçiken “Eğer davet etsen, Samet de gelecekmiş/ gelmek istiyormuş/gelmek niyetindeymiş.”

Tünügün kelginingizde méning bilen körüşmekçidingizğu deymen “Dün geldiğinizde benle görüşmek istiyormuşsunuzdur/görüşmek niyetindeymişsinizdir.”

Sonuç

Geçmiş zamanın bugünkü Uygur Türkçesinde kullanılmakta olan bu çeşitlerinin bazıları için Türkiye Türkçesinde tam karşılık bulunuyor olsa da, bazı şekilleri için birebir karşılık bulamamaktayız. Tablolarda verilen örneklerle baktığımızda bazılarının Türkçeye aktardığımız zaman hiçbir geçmiş zaman kipine uygun olmayıp aksine şimdiki zaman, gelecek zaman veya geniş zaman kipleriyle kısmen uyduğunu görebiliriz. Fakat cümle içinde kullanıldığında onların gerçekten bir geçmiş zaman kipi olduğu da açıkça ortadadır. Ayrıca Uygurcadaki şahıs ekleri, özellikle 2. şahsın tekil ve çoğulluğundaki nezaket, hürmet, kütüleme türlerinin Türkçede sadece ikinci kişi tekil ve çoğul eki ile ifade edilebileceğini görmekteyiz.

Yapmış olduğumuz bu karşılaştırmalı çalışmanın ilk bölümü olan Ötken zaman “Geçmiş zaman” kısmında, Uygurcada yaşamakta ve kullanılmakta olan bütün geçmiş zaman türleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca yazımda Uygurcanın kendi gramer yapısı esas alınarak Türkçe şekillerle mukayese edilmiştir, böylece Uygurcadaki fiillerin zaman ve kip (birleşik) yapısı kendi gramer kuralları temelinde aktarılmıştır.

Kaynaklar

- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGIN, Muharrem (1962), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), “Türkiye Türkçesinde Zaman ve Kip Çekiminde Birleşik Yapılar Üzerine”, *VIII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1999, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten: s. 215-224.
- Çağdaş Uygur Dili* (Hazırqi Zaman Uyğur Tili) 1, 2, 3. Hazırlayanlar: Arslan Abdulla TEHUR, Abdurehim ARAHMAN, Yari EBAYDULLA . Şinciang Xalq Neşriyati. Ürümqi, 2010.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEINONE, Leslie R.(1956), *A Handbook of The East Turki Language*, National Security Agency.
- Nesrulla (1981), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili*, Ürümçi: Şinciang Xelq Neşriyati.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1994), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- SEREBRENNİKOV, B. A. – N.Z. GADJİEVA (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*, (çev. Tevfik HACİYEV, Mustafa ÖNER), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat-Mehmet ÖLMEZ (1999), *Türk Dilleri (Giriş)*, İstanbul: Simurg.
- TÖMÜR, Hemit (1987), *Modern Uygur Dili Grameri* (Hazırqi Zaman Uyğur Tili Gramatikisi ‘Morfologiye’), Pekin: Milletler Neşriyati.
- TÖMÜR, Hemit (2003), *Modern Uyghur Grammar (Morphology)*, İngilizceye Çeviren: Anne Lee. Yıldız, Dil ve Edebiyat. İstanbul.

Türk Lehçeleri Grameri (2012), ed. Ahmet Bican ERCİLASUN, Ankara: Akçağ Yayınları.
Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti (1999), Ürümçi: Şinciang Helq Neşriyati.